

Anmeldelser

Kommercekollegiet 1735-1816. Vejledende Arkivregistraturer XXII. Udgivet af Rigsarkivet ved J. O. Bro-Jørgensen og Morten Westrup. 1984. 180 s., ill. Kr. 146,40.

Kommercekollegiet blev oprettet i december 1735 med det formål at styrke og udvikle kongerigets næringsliv. Dets sagsområde var råvarefremskaffelse, fabriksvæsen og handel med råvarer og fabriksfremstillede varer såvel i ind- som udland. Hertil hørte også administrationen af konsulatene i udlandet.

Det var 3. gang, man forsøgte sig med et kommercekollegium, det første virkede fra 1678-1685, det andet fra 1704-1731. Mens de to første forsøg især havde haft til formål at fremme hovedstadens erhvervsliv, skulle Kommercekollegiet af 1735 være rigsomfattende.

Kollegiets sager blev opdelt i to departementer, 1. department tog sig af manufakturerne og handelen, 2. departement af råvareproduktionen: landvæsen, skovbrug, bjergvæsen, fiskeri m.m. Departementerne var imidlertid ikke arkivdannende, så de to departementers sager skal findes blandet mellem hinanden i arkiverne fra de to ekspeditionskontorer, et dansk-norsk og et tysk. Som det fremgår af Morten Westrups indledning (s. 23 ff.) skal man dog ikke tage alt for håndfast på den sproglige skillelinie mellem kontorerne. Bl.a. blev alle konsulatsskrivelser også selv om de var affattede på dansk journaliseret i tyske sekretariat. I 1797 ændredes journal- og arkivdannelsen til, at der oprettedes fire sekretariater: 1. Produktions- og fiskerifagets sekretariat, 2. Industri- og fabriksfagets sekretariat, 3. Handels- og konsultatsfagets sekretariat og Ostindisk fags sekretariat. Denne nyordning havde sammenhæng med den omlægning af told- og handelspolitikken, som fandt sted med toldforordningen af 1797. Dette forhold er nærmere beskrevet i Morten Westrups artikel om Kommercekollegiet i 1797 i Arkiv 3. bd. nr. 2 fra 1970.

På to områder fik Kommercekollegiet aldrig det virkeområde, det skulle have haft. For det første flyttedes landvæsenssagerne aldrig fra Rentekammeret, således at landets vigtigste råvarefabrikantlandbruget – blev holdt ude fra det, der skulle have været et samlende organ for det danske erhvervsliv, for det andet fik man aldrig opbygget de lokale kommercekollegier i købstæder og amter, som man

havde forestillet sig. De, der var, gik i sig selv igen efter få år.

Kommercekollegiets første opgave var at gennemgå de beretninger fra købstæder og amter om den økonomiske tilstand, som Rentekammeret havde indhentet i 1735. En lang række indberetninger om handel, skibsfart m.m. fulgte efter denne og er fremragende og lettilgængelige kilder til dansk, norsk og slesvig-holstensk industri- og handelshistorie i perioden.

Et stort nyt sagsområde kom til Kommercekollegiet med oprettelsen af det offentlige brandvæsen fra 1761. Desuden blev konsulatssagerne efterhånden af et betragteligt omfang. I 1771 var der 35 danske konsulater placeret i Europa og Afrika, og det henhørte under Kommercekollegiet bl.a. at udstede de såkaldte algierske søpas, der gjorde det muligt for de danske handelsskibe at besejle Middelhavet uden at blive opbragt af sørøvere.

Et stort og for størstedelens vedkommende uudnyttet kildemateriale til dansk økonomisk historie såvel lokalt som landsdækkende ligger gemt i Kommercekollegiets arkiv. Man kan derfor glæde sig over, at denne registratur, der har været undervejs i 20 år, nu er blevet udgivet.

Birgitte Dedenroth-Schou

Historisk Vejviser. Ved Annegrete Dybdahl. Dansk Historisk Fællesforening 1986. 145 s. Kr. 152,-

Hvis man har gode opslagsmuligheder inden for sit fag- og interesseområde, er man allerede godt i gang. Bl.a. derfor er det så vigtigt, at der på det historiske område findes en god vejviser. Dansk Historisk Fællesforening fornyede i 1986 med Annegrete Dybdahl som redaktør den oprindelige lokalhistoriske vejviser, hvis seneste udgave fra 1978 allerede var forældet. Med den nye vejviser har man tilstræbt at dække mere end det traditionelle lokalhistoriske område, hvilket også ses af den bredere titel, håndbogen nu har fået. Ideen er god, og mange centrale adresser er kommet til, men f.eks. ikke universiteternes historiske institutter eller Folkeuniversitetet, som ikke er fremmed for lokalhistorien.

Allerede af omslaget ser man, at der er mulighed for at finde frem til: organisationer, arkiver, bi-

blioteker og specialsamlinger, museer, historiske foreninger og lokalhistoriske sammenslutninger. Hver gruppe har fået en farvemærkning, som svarer til farvede blade inde i bogen. Det ser indbyende og festligt ud, og man har let ved at slå ned på den relevante afdeling i bogen. Går man i detaljer, d.v.s. skal man finde en bestemt samling eller et museum, hvorom man måske kun har tågede forestillinger m.h.t. den geografiske placering, kommer man mere på arbejde. Den anvendte geografisk-administrative inddeling og opstilling er principielt rigtig, men i hvert fald for museumsafsnittet fungerer den trods krydshenvisninger ikke godt nok. Her savner man et samlet register, hvor man f.eks. kunne slå arten af museer op (skolesamlinger, herregårdsmuseer, søfartsmuseer, spejdermuseer o.s.v.), og hvor man enkelt kunne komme ud over den ikke let gennemskuelige opdeling mellem landsdækkende eller lokalt, specielt eller kulturelt i anden forstand. Grænserne er på alle punkter flydende i disse år, også mellem kunst og kultur, og det må derfor blive en nærmest uløselig opgave, redaktionen her har sat sig selv på. Ved revision af vejviseren må det anbefales, at museumsafsnittet gøres mere overskueligt, og at der kommer en eller anden form for kombineret sted- og sagregister. Der er også elementære fejl, der skal rettes (forkerte personnavne o.lign.) og museer, der helt er faldet ud (f.eks. Vendsyssel Historiske Museum i Hjørring), må med.

Den foreliggende vejviser gavner i dag over hele landet til at give overblik og hurtig indsigt. Skal det fortsætte, må bogen opdateres. Efter det oplyste er rettelserblade på vej, men en smidigere – omend ikke smukkere løsning – kunne i fremtiden blive udskrifter fra et edb-lager, hvor opdatering sker til stadighed.

Margit Mogensen

Danske Kalkmalerier 1. Romansk tid 1080–1175. Ulla Haastrup og Robert Egevang (red.) Fotos af Lennart Larsen og Kitt Weiss. Christian Ejlers' forlag. 1986. 208 s. Kr. 348,- (328 kr. i abonnement).

Det er imponerende, at Chr. Ejlers' forlag har påtaget sig opgaven at videreføre Nationalmuseets værk om de danske kalkmalerier med samme redaktion og samme udstyr.

Ligesom det første udkomne bind er dette opbygget med en historisk indledning af Robert Egevang, en kunst- og kulturhistorisk af Ulla Haastrup, der derpå følges op af en række – ialt 54 – korte artikler om forskellige emner. Vi indføres her i mange sider af den romanske kunst, eller rettere de første 100 år af den, såsom opbygningen af billedprogrammer, forbindelsen til den samtidige udenlandske kunst, både de vesteuropæiske og de

byzantinske indslag – hvor man især må hefte sig ved Øystein Hjorts analyse af Sønder Jernløse – og maleteknik; også på det sidste punkt er vi »på forkant med den nyeste forskning«, som forlaget skriver. I en række spændende artikler understreges sammenhængen med den øvrige kirkeudsmykning, billedernes indpasning i liturgien og forbindelsen til kirkespillene.

Der er god sammenhæng mellem de enkelte bidrag således, at bogen fremstår som en monografi over det vigtigste af periodens malerkunst. Det skyldes blandt andet, at Ulla Haastrup ikke lader sig nøje med, hvad man kan se nede i kirken, men for at få helheden frem også inddrager de billeder, der nu skjuler sig på væggene oven over de senere indbyggede hvælve, især i Tamdrup kirke. Hun undrer sig (s. 77) over, at disse billeder kun er kendt af ganske få mennesker. Jeg deler ikke denne undren; der er buldermørkt, og selvom man ved, hvor man skal søge billederne, er de næppe til at få øje på. Heller ikke bogens farvefotografier er her til megen hjælp; stregtegninger ville absolut have været at foretrække.

Ulla Haastrup vil meget gerne datere de ældste romanske kalkmalerier til 1080–1100, men kommer her i strid med en denrokronologisk datering af nogle rester af vinduesrammerne i Tamdrup kirke til o. 1110, som Knud Krogh behandler i sit bidrag (s. 64–65). For et emne, hvor den relative datering er rimelig sikker, er det meget vigtigt, at der ikke rejses tvivl om de få absolutte dateringer vi har. Det er derfor meget betænkeligt, at 1110-dateringen affærdiges med sætningen (s. 26): »Det er derfor muligt, at en yderligere dendrokronologisk datering af Tamdrup kan give præcise årstal for kirkens opførelse«; – vi må foreløbig ikke tage denne mulighed på forskud, men holde os til 1110. Herfor taler også, at den anden absolutte datering, et pergament fra Vä, giver årstallet 1121. Jeg undrer mig iøvrigt over, at man i den nøje behandling af Jelling-værkstedet helt har undladt fragmenterne i Vrigsted (øst for Vejle).

Bogen skal læses i sin helhed, men læseren sinkes i sin læsning ved, at der ikke findes angivelse af, hvor illustrationer fra andre kirker, håndskrifter osv. stammer fra, men disse oplysninger skal hentes bag i bogen. Man må også undre sig over på s. 90 at læse, at en apostelrække på triumfvæggen i Hvorslev er gået tabt, mens der på siden overfor er et fint farvefotografi af samme apostelrække! Et andet redaktionelt sjuskeri findes s. 137, (Kildebrænde) hvor flammerne i jomfruernes olielamper omtales »nu helt sorte«, mens de to farvebilleder tydeligt viser dem rødlige. At Simon fra Kyrene er kommet op i et træ ved indtoget i Jerusalem (Kyndby, s. 145), er vel blot en lapsus, men en lapsus som den læge læser, hvem værket må være beregnet for, ikke kan gennemskue.

I det alfabetiske katalog kendes den førnævnte apostelfrise i Hvorslev stadig kun fra en akvarel og en smørkennende kone i sydkapellet i Vester Broby

mangler helt. I fortegnelsen over værksteder savner jeg under Jørlundeværkstedet både Farum og Søstrup.

Niels M. Saxtorph

Gudmund Boesen. *Danmarks Riges Regalier*. Gyldendal. 1986. 251 s. ill. Kr. 550,-.

Det er dejligt at se publiceringen af Rosenborgsamlingen forøget med noget så centralt som Danmarks Riges Regalier, eller klenodier som det hed, dengang ordene havde mere fylde. Og det er glædeligt, at tidligere overinspektør ved Rosenborg, Gudmund Boesen, har ladet det daglige liv blandt disse genstande fortsætte i omfattende studier i sit otium. Bogen er bygget tæt op omkring den gruppe på sytten genstande, som fra Christian III's tid til enevældens ophør fremstilledes til brug ved kongekroninger især, men også andre ceremonier. Og som siden Christian V lod dem flytte sammen med Geheimearkivet fra Københavns Slot til Rosenborg har befundet sig der. Christian III's sværd er det ældste bevarede stykke, dronningekronen fra 1731 det yngste. Sceptret, rigsæblet, kroningskård og salvebuddiken er fra Frederik III's tid. Christian IV's krone er bevaret tillige med enevoldskronen udført til Christian V. Hertil kommer ordenstilbehør og andet hørende til kroningsdragen og tronstolens store ametyst, der til daglig erstattes af en slussten.

I bogens katalogdel, hvis beskrivelser og opmålinger stammer fra regaliernes nyopstilling i skatkammeret i 1975, er rækkefølgen hierarkisk-kronologisk, hvorimod bogens ræsonnerende kapitler er rent kronologiske. Der veksles mellem kapitler viet de enkelte genstande og ceremonihistoriske afsnit, hvor vi oplever genstandene i anvendelse. Hoveddelen indrammes af et kapitel om middelalderens kroningsceremonier og et om regaliernes anvendelse under det konstitutionelle monarki. Bogen er forsynet med engelsk resumé. Genstandenes tilblivelseshistorie er her udeladt til fordel for et resumé af ceremonihistorien. For genstandene må man nøjes med katalogdelen, der er oversat in extenso.

Bogens genstandsnære præg gør følgende spørgsmål til de centrale: Hvordan er genstanden bygget op, hvilket materiale og hvilken teknik er anvendt? Hvem er guldsmeden? Hvad er hans baggrund? Hvordan er hans fremgangsmåde? Hvor i Europa har han hentet sin inspiration? Hvordan er mode og tradition ved de europæiske fyrstehoffer, og hvilken indflydelse har den på det danske? Og endelig hvordan er bevaringsomstændighederne? Målet er at indsamle størst mulig mængde af eksakt viden og foretage kildestudier – alt holdt sammen af et overblik.

Påvisningen af mulige trykte forlæg for regalierne er en vigtig del af undersøgelserne. Overbevisende og præcist vises, hvordan inspirationscen-

trene forskydes fra Antwerpen i Christian III's tid til Augsburg i Christian IV's, og i Frederik III's tiden forfriskende anderledes til Holland, hvor Crispin de Pas' frodigt-naturalistiske blomsterstik med stor dristighed omplantes til sceptrets topstykke. For under enevælden at blive fransk. Opslaget side 34–35 påviser i tekst og fotografier overensstemmelse mellem Christian III's rigssværd og samtidige flamske ornamentstik. To vidt forskellige forlæg til samme sværd, hvilket giver mig anledning til overvejelser over, hvordan forlæg egentlig benyttes. På sværdets forside kan der være tale om en samlet inspiration fra det anonyme stikforlæg. Her er ikke bare overensstemmelse mellem detaljer, men ånden er den samme. Anderledes på bagsiden, som menes inspireret af den udtrede ornamentstikker Cornelis Bos fra Antwerpen. Her lånes måske nok en enkelt figur og nogle græskarklaser, men hele det kantede, nøgne, fængselsagtige rammeværk, som de førnævnte organiske elementer forholder sig til på, ja netop grotesk måde, er dysset helt ned og omsat i ufarlig diamantornamentering. Det er altså ikke Cornelis Bos' personlige stil. Jacob Binck har været optaget af, hvis det som Boesen foreslår, er ham, der er sværdets »designer«.

Det er imidlertid ikke stilsammenligninger, der interesserer Boesen, eller deraf udledte betragtninger over, hvad der mon betinger ændringen i formsproget fra det myriadernes mikrokosmos af allegoriske figurer, perler, ædelstene og ornamentik, der præger Christian IV's krone til enevoldskronens klare over- og underordning af enkelt-delene, så der opstår en samlet form, som bærer af det lille rigsæble og kroneringens fire imponante ædelstene.

Interessen samler sig om, hvilket forhold der er mellem Christian IV's krone og den samling tegninger i universitetsbiblioteket i Hamborg med bl.a. to forslag til kroner tilegnet Christian IV og daterbare til tiden mellem 1593 og kroningen i 1596. Boesen tilbageviser sin forgænger H. C. Bering Liisbergs forsøg på at tilskrive tegningerne den danske hofguldsmed Dirich Fyring, der udførte kronen, og sandsynliggør, at den tyske udgiver af tegningerne, Richard Stettiner har ret i sin tilskrivning til Hamborgmesteren Jacob Mores værksted. Videre påpeges den stilmæssigt tekniske forbindelse til augsburgske såkaldte scweifwerk-arbejder, f.eks. Daniel Mignots forslag til hængesmykker.

Netop i afsnittet om Christian IV's krone fremgår det så tydeligt, hvordan Lennart Larsens fotografiering og Erik Ellegaard Frederiksen's tilrettelæggelse af bogen arbejder sammen på det fornemste. Tre på hinanden følgende sider viser henholdsvis en sort-hvid og en farvegengivelse af Jacob Mores forslag efterfulgt af en optagelse af kronen selv set i samme synsvinkel og målforhold som tegningerne anvender, og med afdækning så sammenligning bliver mulig ad billedmæssig vej.

På siden før vises en farveoptagelse af kronen set lidt fra oven, så helheden kommer frem, med anvendelse af samme saglighed som præger teksten. Regalierne er alle fotograferet som var de arkitektur. Selv når der anvendes kongebålg baggrund lægger denne sig dæmpet omkring genstanden som en rolig flade, som det hvide papir gør det om teksten. Her er intet effektmageri som forgriber sig på tingenes aura. Ikke helsidesplancher med »dramatiseret« lyssætning, men vekslende formater, de fleste dog indpasset i spaltebredden, og af Ellegaard Frederiksen komponeret sammen med tekst og billedtekst, så blikket aldrig behøver at flakke rundt på siden.

Først så jeg en modsætning mellem al denne saglighed og emnets symbolladede væsen, men siden har jeg måttet konstatere, at netop ved at se bort fra den aura, som også for Boesen ifølge forfatter er et vigtigt incitament, lykkes det for forfatter, fotograf og tilrettelægger at fastholde den.

Bogen tager sin egentlige begyndelse i en helt nærværende skildring af Luthers udsendte, reformatoren Johan Bugenhagens forsøg på at omgå kroningsceremoniens mystiske dimension i sin udlægning af kronens betydning: Kronen symboliserer landet og folket, ædelstenene betyder rigsrødderne, byernes rådmænd og alle kongens tro mænd. Kronen er åben foroven mod himlen til tegn på at over konge og dronning, land og adel skulle alene Gud regere. Og bogen slutter med en ligeså puritansk historie i kapitlet om det konstitutionelle monarkis indskrænkede brug af regalierne alene ved begravelsesceremoniens castrum doloris. I live underlægges monarken Biedermeirtidens almindelige mådehold, eller som Gudmund Boesen udtrykker det, »kun over for døden har man kunnet standse op og besinde sig på, at den bortgangne dog repræsenterede nationens enhed, hævet over alle et demokratisk samfunds i øvrigt naturlige skillelinier, og tillige kontinuiteten i rigets omskiftelige historie« (p. 174). Derimellem ligger så enevælden og Christian IV, der i sit personlige udtryk eller, på det man kunne kalde det bevidsthedsmæssige plan, er den første enevoldskonge. Det peger den senere tids ikonologisk orienterede kunsthistoriekrivning på, og det forekommer nærværende vidensmættede og i bedste forstand traditionsbundne værk at bekræfte.

Mette Thelle

Erna Lorenzen: Tråde bagud. Tekstilers kulturhistorie. Poul Kristensens forlag 1985, 141 s. ill. Kr. 190,-.

I vore dage hvor udenlandske tekstiler, som f.eks. håndvævede og broderede skjorter, kan erhverves for så billig en pris, at man med gru tænker på de vilkår de tekstiludøvende kvinder har, er det oplagt at se nærmere på tekstilfremstillingens historie.

Erna Lorenzens idé til emnet knytter sig til en række kulturhistoriske foredrag, holdt for de studerende på Skals håndarbejds-skoles seminarium, hendes store viden om tekstilerne i museerne samt, at omkring 255.000 mennesker i dag deltager i et eller andet håndarbejdsfag i aftenskolerne. Trods industrialiseringen fremstilles der årligt store mængder af håndarbejde. Det er tankevækkende. – Håndarbejde er i dag i overvejende grad en fritids-syssel, men som i nutidens u-lande var tekstiltilvirkningen også i Danmark langt op imod vor tid et af de vigtigste områder i ethvert hushold næst efter føden. Som ved fødevarerfremstillingen synes der meget tidligt indenfor tekstiltilvirkningen at have udskilt sig en konsarbejdsdeling. Tekstilforarbejdningen blev i overvejende grad et kvindeligt ansvarsområde. Er det mon derfor, vi ved så lidt om det?

I bogen følges udviklingen fra oldtidens skindbeklædning over kongers og fyrsters kostbare skindrober, de fattiges fåreskindstøj og til nutidens læder-jakker og højt betalte pelse.

Herefter trækkes der nogle »tråde« op omkring spindingen. Meget garn skulle forarbejdes, for at en familie kunne holde kulden fra kroppen. Spindingen var simpelthen det arbejde, kvinder inden døre satte sig til, så snart de ind imellem andre af husets gøremål havde en ledig stund. Op gennem tiden har fattige kvinder tjent en lille skilling ved at spinde for de velstående eller i senere tider for væverierne. Spinding har ikke altid været så romantisk som i Aakjærs sang »lul, lul rokken går«, men som nævnt af forfatteren, blev rokken sikkert for mangen en gammel og ensom kvinde det eneste virkelige faste holdpunkt. For tugthusindsatte derimod et dagligt ensformigt tvangsarbejde. I dag spindes der ujævne tråde. Det er moderne med garn, der ser hjemmegjort ud. Men sådanne ujævne tråde ville aldrig have været accepteret i tidligere tider!

På lignende måde trækkes linier op inden for broderi, trykning, vævning og knipling. Hvad fremstillede man, med hvilken hensigt og hvilke udviklingslinier ses der? Ligegyldigt hvilket emne der behandles, sættes tekstilerne i forbindelse med de mennesker der ejede og fremstillede de pågældende sager. Fine broderier findes f.eks. især i borgerskabet. Broderi var en passende beskæftigelse for borgerskabets damer og døtre. Der findes også en mængde fine broderier fra sjællandske landdistrikter, men ikke i tilsvarende grad fra de jyske. Erna Lorenzen giver intet svar på denne forskel, men stiller spørgsmålene: Havde de sjællandske kvinder mere tid, var de flittigere, eller var der en stille indbyrdes kappestrid om, hvem der fremstillede de fineste og fleste broderier? En blanding af drivkræfter har sandsynligvis været tilstede, men mon ikke især det skyldes en større velstand i det sjællandske område?

Gennem bogen opspores påvirkningen fra udlandet til det særpreg, tekstilerne fik her i landet

med vore grovere tråde. Tingene, og arbejdet omkring dem, genspejler en ikke uvæsentlig del af vor fortid. Desværre opholder skildringen sig især ved de fornemmes tøj. Der er således hverken en grundig gennemgang af bøndernes farvestrålende olmerdug, hestedækkener med videre eller af de mere ideologisk prægede håndarbejder inden for grundtvigianerne eller blandt Indre Missions tilhængere. Bogen er imidlertid både nyttig og oplysende for såvel nutidens tekstiludøvere som for folk, der interesserer sig for ældre tekstiler. Vel kortfattet – nu vel – men skrevet i et veloplagt og letlæseligt sprog. Der er mange emner der kunne fortjene en nærmere behandling. Inspirationen er hermed givet.

Bodil K. Hansen

Sankt Knud Konge. Af Jørgen Nybo Rasmussen, Stig Holsting, Preben Frosell og Tore Nyberg. Udgivet i 900-året for Sankt Knud Konges Martyrdød i Odense 1086. Ansgarstiftelsens forlag. 1986. 103 s., ill. Kr. 97,60.

Knuds-Bogen. Studier over Knud den Hellige. Fynske studier, XV. Redaktion: Tore Nyberg, Hans Bekker-Nielsen, Niels Oxenvad: Odense Bys Museer. 1986. 191 s., ill. Kr. 180,-.

900-året for vor første helgenkonges martyrdød i Albani kirke i Odense har givet anledning til udgivelsen af to bøger om Knud, hans liv, død og eftermæle. Den ene bog, *Knuds-Bogen*, er en flot udstyret bog med smukke illustrationer og i stort format, den anden, *Sankt Knud Konge*, er mere beskeden men ikke mindre vedkommende. Tore Nyberg står bag begge bøger, og det synes, som om han med *Knuds-Bogen* har villet sætte et traditionelt og smukt mæle over Knud, mens han med den anden har villet provokere den protestantiske historikerverden og dens behandling af Knud, hvorfor *Sankt Knud Konge* af indhold nok er den mere spændende. Nyberg, og hans medredaktører, skal have ros for begge initiativer.

Formålet med *Sankt Knud Konge* er »at fremstille Sankt Knud Konges liv og betydning både for historisk interesserede og for religiøst engagerede læsere«. Det er befriende, at middelalderhistorikere tør erkende, at ingen historieskrivning er objektiv, hvilket ikke er enstydende med, at den nødvendigvis bliver uvederhæftig. Jørgen Nybo Rasmussens »Knud den Helliges budskab« (*Sankt Knud Konge*, s. 17–47) er blevet en veloplagt og spændende diskussion af Knuds liv og død, netop fordi forfatteren tør vedkende sig sin baggrund, hvorimod Tore Nybergs eget bidrag om »Knud den Hellige som kristen politiker« (*Sankt Knud Konge*, s. 7–16) noget skuffende er en kortfattet

gennemgang af Skyum-Nielsens og Brengaards nyfortolkninger af Knuds politik. På baggrund af bogens sigte, nemlig at få historikere og historisk interesserede læsere til at acceptere, at middelalderens danskere var katolske, virker det også forkert, at Nyberg (s. 14) vil gøre Knud helt speciel ved sin tro, når vi i den grad mangler en gennemgang både af konger, dronninger og af almindelige mennesker i det danske middelaldersamfund ud fra deres egne præmisser.

Knuds-Bogen er bedre forsynet, hvad angår en diskussion af den nyere historieskrivning, idet den indeholder en god artikel af Brengaard selv (»Det var os, der slog kong Knud ihjel«, *Knuds-Bogen* s. 9–20), hvori han gennemgår og fuldfører det opgør med Weibullerne som Skyum-Nielsens begyndte. Brengaard ligger dog stadig indenfor traditionel protestantisk kildekritisk historieskrivning omend med anerkendelse af det nødvendige i en forståelse af middelalderens syn, hvorimod Preben Meulengracht Sørensen også, som Nybo Rasmussen, gør op med den traditionelle behandling af Knud i sin artikel i *Knuds-Bogen*, hvori han gennemgår fortællinger om Knud fra Ælnoth og Knytlinge Saga til Hal Koch og Aksel E. Christensen, dog med udeladelse af Niels Skyum Nielsen (»To gamle historier om Knud den Hellige – og de moderne« s. 53–60).

Elisabeth Kofod-Hansen: »Knud den Hellige i middelalderlige malerier og træskærerarbejder. Et bidrag til Knud Konges ikonografi« (*Knuds-Bogen*, s. 61–78) og Stig Holsting: »Synlige minder om Skt. Knud konge« (*Sankt Knud Konge*) supplerer hinanden og er samtidig et godt udtryk for de to bøgers forskellige sigte. Elisabeth Kofod-Hansen har en solid gennemgang af afbildninger af helgenkongen i middelalderlige kalkmalerier og træaltertavler. På baggrund af det overleverede materiale og dets opkomst (næsten alt fra senmiddelalderen) konkluderer hun, at Knudsdyrkelsen ikke var særlig udbredt og begrænset til aristokratiske, højkirkelige og kongelige kredse. Stig Holsting, der går helt op til nutiden og medtager alle kunstmateriale, deriblandt Adam van Dürens spændende sandstensrelief i Lunds domkirke, såvel som kirker, gilder og hellige kilder viet til St. Knud, argumenterer for en udbredt Knudsdyrkelse. Noget af hans argumentation hviler ganske vist på en postuleret omfattende billedstorm i mange danske kirker (faktisk er det vist kun den i København, der er belæg for) men hans inddragelse af samtidige afbildninger af St. Knud sætter dog spørgsmålstegn ved Kofod-Hansens afvisning af Knudsdyrkelsen. Gilder, segl, liturgiske og diplomatariske spor af Knudsdyrkelsen behandles i særskilte afsnit af bl.a. Thelma Jexlev, der i sin artikel (»Om Knud den Hellige som dateringshelgen i Danmark« *Knuds-Bogen* s. 87–92) »slår en breche i myten om Knud den Helliges ufølelighed« (s. 91). Både Jexlev, Curt Wallin (»Knudskulten i Lund« *Knuds-Bogen*, s. 79–86) og Nils G. Bartholdy

(»Sankt Knud Konge og Odense-liljen« *Knuds-Bogen*, s. 93–100) berører den senmiddelalderlige sammenblanding af de to danske helgenkonger begge med navnet Knud men uden nogen grundig gennemgang, hvad emnet nok kunne fortjene. Derimod er det forståeligt, at en diskussion om Knudsgilderne er udeladt. Curt Wallin har jo behandlet det emne indgående i sine bøger om Knudsgilderne (anført i bibliografien i *Knuds-Bogen* s. 181–91).

Knuds-Bogen indeholder også artikler af Rita Pedersen (»Den ædle Herre de vog met wret, Viser fra det sekstende århundrede om Sankt Knud« s. 101–112), Anne Riising (»To vurderinger af Sankt Knuds liv og død 1697 og 1794«, om Thomas Bircherod's biografi af Knud, s. 113–116) og Georg Søndergaard, hvis gennemgang af Knuds-navnet i fortid og nutid (»Canutus – historien om et navn« s. 157–80) i øvrigt, omend med forbehold på grund af materialet, underbygger hypotesen om en bred popularitet af helgenen i senmiddelalderen. Desuden er der bidrag af Izabella Tkocz og Kaj R. Jensen (»Antropologiske undersøgelser af skelettet i skrinet med de snoede søjler« s. 117–122), mens Jens Vellew, der som bekendt ikke lader en chance for at genfortælle en god historie slippe fra sig, atter gennemgår skrinene i sin artikel (»Helgen-skrinene i Odense – fund og forskning 1582–1986« s. 123–156). *Knuds-Bogen* afrundes som nævnt med en bibliografi men mangler noget om St. Knuds liturgi, hvilket afhjælpes i *Sankt Knud Konge*, der slutter med »Sankt Knud Konges Liturgi – en kort notits« af Jørgen Nybo Rasmussen, efter Preben H. Frosells bidrag, der behandler »St. Knuds kapel i Rom«.

De to bøger supplerer på det smukkeste hinanden og er det sidste ord om Knud den Hellige langt fra sagt, så er forskningen kommet et godt stykke videre.

Grethe Jacobsen

Kim Tørnsø: Djævletro og folkemagi. Trolddomsforfølgelse i 1500- og 1600-tallets Vestjylland. Aarhus Universitetsforlag. 1986. 166 s. Kr. 128,-.

De danske trolddomsforfølgelser har i det sidste ti-år været emnet for ikke færre end syv specialeafhandlinger ved universiteterne i Aalborg, København og Århus. Tre af disse afhandlinger er senere blevet offentliggjort i enten ændret eller uændret skikkelse; Tørnsøs bog slutter sig til Karsten Sejr Jensens *Trolddom i Danmark 1500–1588* fra 1982 og Merete Birkelunds *Troldkvinden og hendes anklagere. Danske hekseprocesser i det 16. og 17. århundrede* fra 1983 (anmeldt i *Fortid og nutid* XXXI:4, pp. 315–317 af Jens Christensen). *Djævletro og folkemagi* ligger i sin synsvinkel tættest på Sejr Jensens bog, uden dog på noget tidspunkt at opnå dette arbej-

des analytiske vægt og tyngde. Tørnsø skal imidlertid krediteres for at have søgt nye veje, for at prøve at forstå trolddomsprocesserne i de mentale og strukturelle sammenhænge, hvori de indgik (en kendsgerning der gang efter gang da også bliver hamret ind i læseren).

Desværre er bogen tynd, ikke kun på de retshistoriske sider (et forhold der ikke retfærdiggøres af p. 8, at »en egentlig gennemgang af det juridiske procesforløb falder uden for rammerne«), men også på analysen af det mentale univers.

Afhandlingen begynder med at slå fast, at det grundlæggende kildemateriale er retsreferater fra trolddoms- og udlæggesager (p. 7, anm. understregning), derefter er der gået et eller andet galt. Det viser sig pp. 152–155 i »register over anklagede samt kildehenvisning« og pp. 156–157 i bilaget »trolddomssager fordelt kronologisk og efter dom«, hvor det er umuligt at se, hvad der var trolddomssager, og hvad der var udlæggesager. Gådens overraskende løsning kommer p. 134 i den velanbragte ordliste, hvor udlæggesager defineres som sager, der rejses mod personer, der er blevet udlagt for trolddom af en tidligere dømt. Naturligvis kan en udlæggesag defineres, som det er gjort, – men så er ca. halvdelen af de registrerede sager mellem 1618 og 1621 ikke udlæggesager efter den Tørnsøske definition. Disse sager drejede sig nemlig om, at en udlagt gik til retten og krævede sit gode rygte rensat; hvis ingen ville vidne om, at vedkommende havde et trolddomsrygte ud over den omtalte udlæggelse, besluttede domstolen, at udlægelsen var ubegrundet, og at klagerens gode rygte burde stå ved magt. Fra sagen mod Anne Thamiskone 8. maj 1619 lyder indledningen fra Viborg Landstings dombog (B 24-558, fol. 159r) som følger, »War skickett Thamis Jensen i giedberig hans Wisse bod hans wistisen paa thend enne, och hagde hid i rette steffnet Mikell christensen i Horstrup hans Arffuinger Paa thend Anden side for et Wdlegelssse hand epther en messdeder Citzell Christens hindis mund schulle haffue forhuerrfuitt Ved thingsWinde till schadz heritz ting den 5 Augustj 1617 at hun Vdj adschielige maade schulle haffue Wdlagt hans høstru Anne thamiskone for trolddom hun schulle haffue bedriffuet endog Nochsom aff same hindis Udlegelse schulle Verre att Eract den løgnactige och Vsandferdige at Verre«. Som det fremgår, rejses udlæggesager ikke mod personer, men af personer (eller disses familiemedlemmer) som var blevet udlagt.

Denne sammenblanding af begreberne får konsekvenser, når Tørnsø p. 26 hævder, at han er uenig med Merete Birkelund og undertegnede i, at trolddomsprocessernes antal steg efter 1618, – i vid udstrækning som følge af udstedelsen af en forordning rettet mod trolddom 12. oktober 1617. Tørnsø beregner det gennemsnitlige antal processer om året fra 1610 til 1617 til 4,71 og fra 1618 til 1621 til 6,75, og på den baggrund finder han, at

der var en udvikling i gang allerede før 1617-forordningen. Trækkes Tørnsøs udlæggelsessager ud af materialet, bliver årsgennemsnittet fra 1618 til 1621 på 3 processer, og lidt mindre end de nævnte 4,71 for perioden 1610 til 1617s vedkommende. Konsekvensen er, at forordningen så havde en hæmmende indflydelse på antallet af processer, og det er næppe Kim Tørnsøs opfattelse.

Tørnsøs behandling af det retshistoriske materiale er i det hele taget pudsigt. Det bliver klart i »registret« p. 153, hvor han foretrækker den kendte lokalhistoriker H. K. Kristensens materiale frem for originalmaterialet: H. K. Kristensen har i 1617 anbragt en kvinde Line Vidschis fra Varde som troldkvinde, og skønt Tørnsø ikke har kunnet dokumentere hende i Viborg landstings dombøger, optræder hun i hans register; samme procedure genfindes i yderligere tre sager mellem 1617 og 1621. Tørnsøs fremgangsmåde med at benytte H. K. Kristensen som »supplement« (p. 19) er simpelthen meningsløs: enten er H. K. Kristensens datering fejlagtig, eller også burde Tørnsø have fundet vedkommende troldkvinde i dombøgerne. Samme register giver evt. et spor til oplysning om, hvorfor Tørnsø definerer udlæggelsessager, som han gør. David Grönlunds bog fra 1780 *Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker* anvendes flittigt, og i 1614 omtaler han såvel Else Peder Mortensens som Karen Kallis som udlagte. Sagen er bare den, at disse to sager var så nær på at blive til *rigtige* trolddomssager, som de næsten kunne komme; anklageren magtede dog ikke at få opkrævet et kirkenævn, der skulle tage stilling til skyldsspørgsmålet, hvorefter de to kvinder af Ribe rådstueret blev frifundet. Hvis det er disse to sager, der har dannet grundlag for Tørnsøs definition, viser ovenstående citat fra landstingets dombog, at han har været lidt for hastig med at fastlægge den.

Analysen af det mentale univers indledes med et kapitel om en af de mest gædefulde trolddomsprocesser i Jylland: processen mod Lønne-præsten Jens Hansen Rusk. Forventningerne er store, men svigtes fordi Tørnsø hopper over, hvor gærdet er lavest. Dette uagtet at han selv anfører, »for det andet viser sagen mod Jens Rusk, at trolddomsopfattelsen har været kompleks. Det er en »kirkens mand«, der dømmes for trolddom, han har kunnet fungere som klog mand i mindst 15 år, før han anklagedes for trolddom« (p. 16). Forholdene var endnu mere komplekse, end Tørnsø antyder, – bl.a. fordi der savnes en indgående analyse af kildematerialet.

I 1595 blev Peder Jensen Hegelund biskop over Ribe stift og derved også Lønne-præstens åndelige tilsynsførende. Fra sit første år i embedet drog han på visitats i sit store stift, og i 1604 kom han for første gang til Lønne, m.a.o. på et tidspunkt da det var klart, at Jens Rusk var kendt for at være en »klog mand«, idet han første gang synes omtalt som sådan i 1595. Vi ved ikke, hvad Peder Hege-

lund talte med Jens Rusk om; men samtalen har næppe gjort større indtryk på Lønne-præsten, idet denne blev anklaget for trolddom i 1610. Tørnsø skriver p. 93 i en billedtekst, at Peder Hegelund tilsyneladende ikke var særlig ivrig i trolddomssager. Det tør kaldes en underdrivelse: Peder Hegelund var forbløffende passiv i trolddomssager. Frem for alt når det tages i betragtning, at hans nære ven Anders Sørensen Vedel, kannik i Ribe og kongelige historigraf, i 1593 havde udgivet en prædikensamling *Den XC Psalme, Mose Guds Mands Bøn*, hvori han bl.a. skrev »Men kiere kør huad sig de Vantro oc Wtaalmodige? De sig: kand ieg icke faa anden Raad, da skal den ene fiende fordriffue den anden. Kunde ieg ellers bliffue hiulpen, sig de, ieg er til freds huo mig hielper, vaar det end fienden selff, skulde ieg end lade hannem op aff det dybeste i Helffuede. Der offuer fare de frem, vdi deris Galnscaff, oc bære deris Raad til Troldkarle oc Troldquinder. Dem forschriffue de til sig lang Weys, oc holde dem vdi stor Ære verd hoss sig. De forsuare dennem ocsaa, oc sig, at de Staffkarle gjøre intet ont, men det som er ickun vel gjort, at fattige Folck kand komme til deris førlighed igien tid« (p. D3b-D4a). Dette citat er nok det tydeligste udtryk i dansk teologisk litteratur på en entydig fordømmelse ikke alene af brugen af »kloge folk«, men så sandelig også af disse selv.

Tørnsø vil i det hele taget gerne vinde læserne for den opfattelse af de danske præster, der tydeligst kom til udtryk i Carl Th. Dreyers pragtfulde film *Vredens Dag*, men når det sker gennem en misforståelse af kildematerialet, mister det generelle billede sin troværdighed. Tørnsø finder, at Karsten Sejr Jensen fejltolker Niels Hemmingsens skrift *En Underuisning aff den Hellige schrift, huad mand dame skal om den store oc gruelige Guds bespottelse, som sker met Troldom, Sinelse, Manelse oc anden saadan Guds hellige Naffns oc Ords Vanbrug*, når Sejr Jensen mener, at Hemmingsen først og fremmest ville de »kloge folk« til livs.

Tørnsø citerer derefter fra »Til læseren«, hvori der skrives om de personer, der »med den for-dømmelig troldomskunst med huilken de arme mennesker mene sig stundom at gavne sig selv eller anden deres uvenner skade på korn, kvæg, frugt, grøde, førlighed oc helbred och hævne sig selv over dem tit og ofte ikkun for et eneste ords skyld« (p. 85). Af den måde Niels Hemmingsen omtales i »Til Læseren«, er det imidlertid klart, at det ikke er skrevet af Niels Hemmingsen, men derimod af oversætteren Rasmus Hansen. Niels Hemmingsen kunne nok gennem sit virke som universitetsprofessor fastlægge en linie for danske sognepræsters holdning, det samme har næppe været tilfældet med Rasmus Hansen.

For at understrege det komplekse i kirkens forhold til trolddom, stiller Tørnsø endelig modstykket til Jens Rusk frem for læseren: Peder Madsen der var præst ved Sct. Jacobi kirke i Varde. Ifølge Kim Tørnsø anklagede han otte kvinder, hvoraf de

tre kom på bålet (lad så være at Line Vidschis og Karen Chrestens kun kendes fra H. K. Kristensens optegnelser); Peder Madsen var nok en af de præster, der aktivt søgte at komme de ægte troldfolk til livs. Desværre overses det, at Peder Madsen i 1623 udgav en prædikensamling *Herrns Zebaoths Stridsvaaben*, hvori denne p. Fb skrev, »Eller Guds Børns Kaars er et Prøffuekaars, at Gud lader sine kiere Børn paakomme Modgang ved Siugdom, Armod, Forfølgelse oc anden elendighed, at hand der met vil prøffue oc forsøge dem, om de haffue en rætsindig fast Tro oc ville der vdi bliffue fast, uden affald til enden«. Spørgsmålet melder sig uvilkårligt, om Peder Madsen havde ændret holdning fra 1617 og frem til 1623: fra at gøre et voldsomt forsøg på at komme troldfolkene til livs til at indtage en holdning, der synes at ligge langt mere på linie med Peder Hegelunds. Spørgsmålet lader sig næppe besvare, men Kim Tørnø end ikke så meget som overvejer det.

Skønt Tørnø har anstrengt sig for at rekonstruere det mentale univers, er han rent faktisk ikke nået ud over Merete Birkelunds bundsolide arbejde, og i forhold til Karsten Sejr Jensens dristige analyser er *Djævletro og folkemagi* ærligt talt et tilbageskridt.

Jens Chr. V. Johansen

Det danske gods-system – udvikling og afvikling 1500–1919. Red. Carsten Porskrog Rasmussen et al. Forlaget Historia 4. Århus. 1987. 240 s., ill. Kr. 95,–.

»Til næste år vil 200-året for stavnsbåndets ophævelse blive festligt markeret. Stavnsbåndet og de andre bondeundertrykkende godsbeføjelser som f.eks. revselsesretten over de hoverigørende fæstebønder var imidlertid kun en side af gods-systemet. Godsernes hovedgårde var rigtignok iøjnefaldende magtcentre i landbosamfundet, men de var i reglen samtidig store landbrugsbedrifter af stor vigtighed for Danmarks fødevarerproduktion«.

Disse ord indleder forordet på en ny bog om det danske gods-systems historie, som en redaktionsgruppe på fire historikere, Carsten Porskrog Rasmussen, Hans Schultz Hansen, Kaare Ulrich Jensen og Klaus Thingholm Kristensen, har udsendt i Århus. De håber, at den vil bidrage til nyorienteringen inden for landbohistorien henimod gods-systemet og stordriften og bort fra den traditionelle fokusering på gård- og husmændene. – Lad det være slået fast fra begyndelsen: De, der måtte gysе over, at dansk landbohistorie nu skal revideres i overensstemmelse med 80'ernes *Zeitgeist*, har intet at frygte. Bogens indhold er stort set – traditionelt!

Bogen består af tre dele, hvoraf de to første på i alt 80 sider er forfattet af redaktørerne. De giver

dels en gennemgang af gods-systemets historie, 1500–1919, dels en oversigt over hovedkilderne til dets historie. Med begrebet gods-system mener de generelt den social-økonomiske og administrative enhed af hovedgård og bønderhartkorn, men stort set afgrænser de sig til den økonomiske side af sagen. Redaktionen understreger mere end én gang, at de med deres to indlæg henvender sig til »studerende, amatørhistorikere eller blot historisk interesserede«. I bogens sidste del på tilsammen 140 sider tekst præsenterer seks yngre historikere, der vel at mærke ikke har haft sæde i redaktionen, hver en godshistorisk afhandling, således at periodens vigtigste tidsafsnit er repræsenteret. Redaktionen oplyser ikke noget om, hvilket publikum disse forfattere har haft i tankerne, men der er ingen tvivl om, at det kræver gode forkundskaber at få udbytte af deres artikler. Bogen er forsynet med tabeller, figurer, kort og billeder samt en fylldig litteraturliste. Kun afhandlingerne har noteapparat, redaktørernes bidrag har ikke noget.

Så vidt, så godt! Redaktionenens fromme ønsker kan såmænd være rimelige nok, men dens oversigt over godshistorien og navnlig kildeafsnittet kan højst betegnes som middelmådigt arbejde. Dette skyldes ikke, at man bedst har sat niveauet lavt. Det skyldes snarere, at redaktørerne mangler samarbejdsevne, kundskaber og pædagogisk sans, d.v.s. egenskaber, som er nødvendige, hvis man ønsker at få det historisk interesserede lægfolk i tale.

F.eks. har de valgt at disponere arkivstoffet efter kildernes proveniens (godsarkiver, offentlige arkiver og retsvæsenets arkiver), hvilket betyder, at læseren zig-zag'er frem og tilbage mellem diverse epoker og temaer og med en uundgåelig hob af gentagelser til følge. Hovetiet behandles således i to særskilte underafsnit foruden en fem-seks andre steder i afsnittet om kilderne. Det siger sig selv, at sådant rod virker dræbende på læselysten, og det kunne være undgået, hvis stoffet var disponeret i en struktureret og sammenhængende helhed.

Dernæst har redaktørerne overhovedet ikke søgt at tilpasse deres arbejde til indholdet i de seks efterfølgende afhandlinger, hvilket i betragtning af bogens sigte og påberåbte læserkreds havde været en naturlig, pædagogisk løsning. Nu får man ved læsningen af artiklerne serveret en ny strøm af gentagelser. Det kan man leve med i dette tilfælde, for sagen er, at disse seks forfattere har langt mere kompetente og instruktive vurderinger af de spørgsmål, redaktørerne tidligere har udtalt sig om. Et eksempel: På s. 59 konstaterer redaktionen, at husmændenes pligtarbejde i første halvdel af 19. århundrede »vistnok« bestod af »maksimalt« 52 ugedage om året. Bemærkningen vidner om fundamental usikkerhed om dette spørgsmål, hvorfor redaktørerne da heller ikke er i stand til at afsløre den centrale pointe i sagen: At husmændene i disse årtier under store sociale omkostninger måtte overtage meget af det hoveri, gårdmændene for

deres vedkommende fik afløst. De kunne have fået klar besked ved at læse i hvert fald én af artiklerne i deres udgivelse! (Se nedenfor).

Bevares, redaktionens arbejde rummer mange gode oplysninger og behandler ind imellem vanskelige problemer fornuftigt, ligesom de peger på huller i vor viden og på nye forskningsopgaver. Men stort set når deres vurderinger af kildematerialets muligheder og begrænsninger aldrig op på det niveau, der generelt set karakteriserer god, empirisk landbohistorie. Hertil kommer mange fejl, mangler og misforståelser. Man omtaler lensregnskaberne på en måde, som om enhver med lidt kendskab til dobbelt bogholderi kunne gå i gang med dem den dag i dag. Læseren får ingen præcis vejledning i, hvor og hvordan man finder frem til godsarkiver, idet omtalen af arkivregistraturer ikke alene er højst nødtøftig, men på det nærmeste vildledende. Læseren skal heller ikke have noget at vide om, at gode godshistoriske monografier kan være ham til nytte og inspiration. Ingen af de gamle »klassikere« er omtalt i teksten, end mindre værdiget en niche i litteraturlisten, som ellers rummer godt et par hundrede titler. (Det drejer sig om følgende: Hørsholm (1879/1976), Svenstrup (1921), Bistrup (1932) og Det Classenske Fideicommiss fra 1942.

Så er der – om man så må sige – mere »gods« i de seks afhandlinger. De fleste af disse er uddrag eller resumeer af specialeopgaver, mens et par stykker er skrevet til lejligheden.

De to første artikler behandler 15–1600-tallet. Jens Ulrik Engelund har skrevet afhandlingen, »Et fæstegodsimperium på reformationstiden. Mogens Gøyes godssamling og godstab 1500–1544«. (S. 90–112). Han påviser, at Gøyes enorme godsakkumulationer standsede brat efter reformationen, muligvis p.g.a. isolation fra sælgerside, hvilket igen skyldtes ændringer i kongemagtens forhold til Gøye. – Jens William Jensen giver i »Fæstegodssystem eller hovedgårdsystem. Gammel Estrups godshistorie fra 15. til 17. århundrede« (s. 113–138) en velkomponeret og instruktiv fremstilling af kildeproblemer, arbejdsmetode og tema i forbindelse med tesen om, at det klassiske godssystem med hovedgårdsdrift baseret på hoveri skal dateres til 1630'erne og ikke som tidligere antaget til slutningen af 1500-tallet. Han kan påvise, at Gl. Estrup først fra 1616 havde fået en godsstruktur, som teoretisk set muliggjorde hovedgårdsdrift. Om bønderne så rent faktisk ydede hoveri eller ikke, siger kildematerialet hverken i tilfældet Gl. Estrup eller stort set alle andre private godser noget konkret om.

På s. 139–166 skriver Anne-Vibeke Bjergstrøm om »Drift og økonomi på Knabstrup 1777–1809«. Kilderne flyder nu så rigeligt, at man er i stand til at få et detaljeret indblik i enkelte godsers eller godskomplekseres indre udvikling. Chr. Ditlev Lunn, borgersøn fra Nyborg og teologisk kandidat, købte 1776 Knabstrup i Holbæk amt med ca. en

femtedel af købsprisen i udbetaling, resten i prioritetslån. Indtil 1809 førte Lunn egenhændigt regnskabsbog. Takket være en grundig analyse af denne og en mængde andre kilder tegner Bjergstrøm et interessant billede af Lunn's driftsmæssige strategi for at sikre sig og familiens efterkommere (slægten sidder fortsat på Knabstrup) en social opstigning i godsejerstanden. Lunn investerede kraftigt i bøndergodset og rationaliserede det bl.a. ved hjælp af mange »godvillige« fæsteafståelser. Herved blev bønderne med tiden i stand til at betale deres afgifter punktligt, de kunne pålægges forhøjede indfæstninger m.v. Husenes antal blev næsten fordoblet, og alle husmænd fik tillagt jordlodder, hvilket ligeledes skæppede godt i Lunn's kasse. Indtjeningen i form af afgifter, navnlig pengeafgifter, fik herved større og større vægt. Derimod blev hovedgårdsdriften p.g.a. arbejdskraftmangel indskrænket, hvilket er bemærkelsesværdigt. Lunn kunne dog o. 1800 oprette en ny avlsgård, som sønnen forpagtede. Bjergstrøms arbejde er fortræffeligt og metodisk set eksemplarisk for studiet af godssystemet. (For egen regning kunne man tilføje, at Lunn måske har været påvirket af en bekendt fra omgangskredsen, V. A. Hansen, Frydendal, reformvenligt medlem af den store landbokommission).

Finn N. Schytte har skrevet »Husmændenes arbejde på godserne 1780–1870. En undersøgelse af 10 godser i Randers amt« (s. 167–184). Han påviser ikke uventet, at husmændenes pligtarbejde i 1830'erne (et af fire udvalgte årtier) nominelt lå langt over, hvad der forlangtes i reformperioden. Desuden skete der en differentiering i selvejere uden arbejdspligt (arbejdskontrakt) og jordløse landarbejdere med kontrakt på fast arbejde.

»Nørre Vosborgs indkomstgrundlag i det 19. århundrede« er undersøgt af Jens E. Olesen s. 185–210. Dette store gods i Ringkøbing amt undgik på et hængende hår at blive udslettet som følge af godsslagningen i begyndelsen af 1800-tallet. Under landbrugskrisen 1818–1828 skete det udsædvanlige, at ejeren A. E. M. Tang købte størstedelen af bøndergodset tilbage til fæste. Da tiderne bedredes, ville bønderne atter forsøge sig som selvejere, men de måtte vente til så sent som o. 1870 med at få arvefæste. Begivenhederne under krisen havde unægteligt kaldt den patriarkalske patos frem hos Tang. M.h.t. godsets økonomi var det ejendommeligt, at Skærum Mølle med tilhørende småindustri stod for hovedparten af indtægterne.

Til sidst behandler Ellen Christensen-Dalsgaard s. 211–231 »Godssystemets afvikling. Fæstegodssalg og lensafløsning på Fyn 1850–1920 illustreret ved grevskabet Brahesminde«. Artiklen bringer en oversigt over afviklingen af godssystemet på lands- og regionalt plan samt en gennemgang af lovgivningen herfor. Afviklingen eksemplificeres ved den fuldstændige opløsning af Brahesminde, 1876–1938, hvor især lensafløsningen fra 1919 spillede ind. Denne udgang er ikke typisk. Som bekendt

krones Storebæltsregionen fremdeles af talrige feudale reder.

Konklusion: Gid d'herrer redaktører havde fulgt apostelens visdomsord: Man sætter først den gode vin på bordet!

Asger Th. Simonsen

Bønder & Fiskere. Festskrift til Holger Rasmussen. Redaktion: Birte Friis, Peter Michelsen og Bjarne Stoklund. Folkelivs Studier 9. Nationalmuseet 1985. 250 s., ill. Kr. 225.-

Da Holger Rasmussen i 1985 blev halvferds år og gik på pension fra sin stilling som overinspektør ved Nationalmuseets 3. afd., Dansk Folkemuseum, blev han fortjent hyldet med et festskrift fra kolleger og fagfæller, danske og nordiske. Hvor meget han selv har publiceret til og med 1984 får man et imponerende indtryk af gennem Lis Castbergs bibliografi, der, som det hører sig til, findes bagest i skriftet. Holger Rasmussen er i sin forskning stadig vendt tilbage til kystegnenes folkekultur, så det er vel valgt af redaktørerne at samle bidragene om bønder og fiskere. De nitten artikler befinder sig mange steder i det store emne, men flere har direkte som en del af hyldesten taget udgangspunkt i steder og kulturer, som Holger Rasmussen har dyrket. I tid spænder skriftet fra middelalder til vore dage, og hvad angår lokaliteter fra Alperne til Nordnorge og fra Ålandsøerne til Færøerne. En hel del af artiklerne behandler danske forhold. Det bliver nogle af disse artikler, der omtales nærmere i det følgende, idet de danske emner må formodes at være mest relevante for dette tidsskrift.

Groft taget falder artiklerne i flg. hovedgrupper: Byggeskik og boligkultur, kvinder i erhverv, landbrugsdrift og redskaber samt fiskeri og skibe. Til de mest interessante hører – set fra anmelderens synsvinkel – de artikler, som griber fat om brydningerne mellem gammelt og nyt eller de kulturelle blandingsformer, som så ofte er blevet resultatet. Hvorfor holdt man fast ved det bestående eller greb til det nye, spørges der med forskelligt ordvalg flere steder i bogen. Selvfølgelig bliver svarene komplicerede, men som helhed ikke mere end at problemstillingen må fænge også hos ikke-fagfolk.

Gudrun Gormsen og Birte Friis har skrevet henholdsvis om gårde på Randerseggen i det 19. århundredes kornsalgsperiode og om hollandske og danske bondestuer på Amager – og i Dansk Folkemuseum. Begge artikler handler bl.a. om tradition og fornyelse i bondesamfundet og begge rokker de ved nogle sædvanlige forklaringer. Gudrun Gormsen påviser ud fra brandtaxationer og bondeoptegnelser, at de borgerlige normer slog igennem hos bønderne allerede i 1850'erne; altså et par årtier tidligere end man hidtil har været opmærksom på.

Birte Friis har analyseret hollændergårdene i Store Magleby og sammenlignet med andre gårde på Amager og i Øresundsregionen. Vel udstyrede hollænderne deres stuehuse flot, men omegnens fæstere holdt sig heller ikke tilbage, og Birte Friis argumenterer forsigtigt for, at den økonomiske skillelinje ikke bør trækkes efter ejendomsforholdene, idet nærheden til København og Øresund har været nok så bestemmende for i hvert fald boligforholdene.

Københavns-bønder har flere gange beskæftiget Holger Rasmussen, og også i festskriftet står samspillet mellem land og by centralt. Hanne Frøsig Dalgaard har skrevet om Hedeboegns kvinder som ammer i København. Kvinderne bar en særlig fin hue, hvis historie analyseres indgående. Huen var en del af egnsdragten, og kvinderne skal have været stolte af at bære den i deres nye miljø. Her er det dog nærliggende at spørge, om ikke denne stolthed over landligt særpræg med tiden dæmpedes? Har disse noget forlorne bondepige huer ikke bare været et tyendekostume, man måtte affinde sig med? Forfatteren kommer ikke ind på dette aspekt, men får ellers vist, hvordan dragtstudiet kan give nøglen til en utrolig masse om handel, kønsroller og hele forholdet mellem land og by.

I Birgit Vorres studie over fiskekonerne fra Skovshoved og deres bagland hjemme er det de stærke, selvstændige kvinder, vi møder. Uden deres daglige ture til Gammel Strand i København var familierne ilde stedt, og mændenes natlige fangst ikke meget bevendt. Ved en grundig analyse af familiestrukturen og forandringer heri får forfatteren medlevende forklaret, hvorfor det til sidst blev umuligt at få øje på en eneste fiskerkone ved Stranden.

Inden for etnologien er studiet af redskaber og navnlig plovene blevet ofret megen opmærksomhed, og her er de også med. Bjarne Stoklund gennemgår kritisk de skriftlige kilder – andre har man ikke – til det gamle landbrug på Læsø, hvor nogle usædvanlig tunge hjulpløve længe anvendtes. Henrik Vensild tager sig af de bornholmske hjulpløve, hvoraf nogle få eksemplarer er bevaret. I begge tilfælde er det markant, hvordan arbejdsmetoder og tunge redskaber bliver bevaret, også efter at det havde været muligt at få tag i noget mere tidsvarende. Var det konservatisme eller sund fornuft? Det berøres både for Læsø og Bornholm, og det er tillige titlen på en udmærket artikel af Svend Nielsen. Han diskuterer i almindelighed, hvad der skulle til, før bønderne overgav sig til nye redskaber, og mener at der hyppigt var gode grunde til, at man ikke straks kastede sig over det nye. Man skævede, ikke overraskende, til pengepungen. Først når man var sikker på gevinst ved f.eks. en moderne høstmaskine, slog man til.

Af artiklerne fra hav og fjord om fisk og både er i hvert fald den, anmelderen vil huske længst, Ole Højrup om sømænd og hajer. I grunden ligger den nok i udkanten af emnet for festskriftet, men

den fænger i al sin rå gengivelse af sømænds beretninger om mødet med hajerne på verdenshavene. Fagligt mere i plet er måske nok de meget lærde artikler om fiskeriet i Skåne (Nils-Arvid Bringéus) og på Ålandsøerne (Nils Storå). Holger Rasmussens disputats fra 1968 drejede sig om Limfjordsfiskeriet, og dette emne udbygges for nyere tid af Eske Wohlfart Andersen i artiklen om »pennalhuset«, en lokalt bygget og opfundet bådtype, som anvendtes fra 1920'erne.

Denne korte omtale af et *udvalg* af bogens artikler yder hverken redaktørerne eller forfatterne fuld retfærdighed. Derfor: få fat i bogen, gå den igennem og find selv noget interessant, hvilket meget vel kan være noget helt andet end det, som her er noteret. Som tilfældet er med de fleste festskrifter, fremkalder de et vist mentalt flimmer, hvis man tager det hele med. Men skader det egentlig, som her, at brede mangfoldigheden ud, når den, der hyldes, selv er alsidig?

Margit Mogensen

Tage Kaarsted: Ove Rode som indenrigsminister. Odense Universitetsforlag. 1985. 364 s., ill. Kr. 170,-

Professor Tage Kaarsted er en særdeles flittig historiker og der er kommet mange bøger fra hans hånd, nogle mindre udgivelser og andre monumentale værker som f.eks. tredjebindet af *De danske ministerier*. Man kunne gå hen at tro at Kaarsted havde glemt Ove Rode for så meget andet, men det er ikke tilfældet, omend der er langt mellem bindene. Første del »Ove Rode – en politiker bliver til« udkom i 1963, næste bind »Ove Rode som partipolitiker« kom i 1971, og i 1985 kom så tredje del om Ove Rodes tid som minister.

Ove Rode var indenrigsminister fra 1913 til 1920 – til Påskekrisen hvis emne ligger uden for denne bog, men som Kaarsted jo har skrevet disputats om. Bogen handler som titlen lover om Ove Rode som indenrigsminister, men den handler lige så meget om Danmarks historie under Første Verdenskrig – godt nok set fra Rodes ministerstol, men alligevel. Ministeriet var dengang langt mere omfattende end i dag. Socialministeriet er først oprettet i 1924, Arbejdsministeriet i 1942, Boligministeriet i 1947 og Grønlandsministeriet først i 1955, og store områder fra disse ministeriers arbejdsområde hørte dengang under indenrigsministeriet, så der var nok at se til for Ove Rode.

Kaarsteds behandling af perioden er overordentlig grundig, hans viden om perioden og personerne er stor, og trods mylderet af enkeltheder fortaber skildringen sig ikke i petitesseer. Der findes næppe nogen skildring af denne periode der er så grundig, og den vil blive et hovedværk i fremtiden for den der vil beskæftige sig med dansk politisk historie i krigsårene. Rodes person bliver derimod

ikke helt levende for læserne – nok skildres han som minister og som administrator, men mennesket Ove Rode er blegnet lidt i forhold til den politiske indsats han gjorde.

Grundloven af 1915 og herunder den nye valglov var en af de opgaver der ventede på Rode da han blev minister. Opgaven var vanskelig, for vel havde Det radikale Venstre sammen med Socialdemokratiet et flertal i Folketinget, men i Landstinget var de to partiet i mindretal. Det lykkedes som bekendt at føre grundloven igennem, og forløbet skildres udmærket i bogen, så speget som det var.

Krigsudbruddet i 1914 satte imidlertid Rode på en helt anden opgave, som tog tiden og kræfterne. Bestræbelserne for at holde Danmark uden for krigen – herunder sagen om mineudlægningen i de danske bælte- var en side som Rode naturligvis deltog i, men det var først og fremmest forsynings-situationen der var hans opgave, og det var her han indlagde sig den største fortjeneste. August-loven i 1914 gav indenrigsministeren bemyndigelse til »indtil videre at træffe foranstaltninger til regulering af prisen på levnedsmidler og varer...« var ikke Venstres livret. Mellem I. C. Christensen og Rode var der ikke plads til mange milde følelser, men heller ikke til Zahle var Rodes forhold det bedste. I det hele taget måtte han slås både med oppositionen og sine egne. Det skabte mange konfrontationer, som Kaarsted belyser i detaljer. Dertil kom at Rode ikke nøjedes med at varetage de store sager, men også tog sig af et væld af detaljer. Det kan ikke undre at arbejdsbyrden var stor og at det sled på ham. Næstsidste kapitel hedder meget rammende »kort trætt«.

I vore dages historiebøger er Rodes »Gimlertale« ofte citeret og den bruges for at markere et skel i den gamle liberale opfattelse og en nyere planøkonomisk opfattelse. Kaarsted gør opmærksom på, at Rode og den øvrige regering næppe opfattede talen så »historisk«, og det er måske typisk, at samtiden ofte ikke tillægger en begivenhed samme værd som eftertiden.

Det virker på os ret fantastisk at en minister kunne bevare sin tilknytning til dagbladet *Politiken* i sin ministertid, og endda optræde som lederskribent. Forholdet mellem Rode og Cavling blev dårligere efter regeringsomdannelsen i 1916, og Kaarsted gør det sandsynligt at Cavling ønskede at lægge luft mellem regeringen og bladet på et ret tidligt tidspunkt. Det bidrog i høj grad til at gøre Rode træt, men også de foregående års slid og hans tiltagende sygdom forklarer vel, at Rode var færdig. At regeringens afgang blev så dramatisk og vurderingen af dens indsats skulle blive farvet af Påskekrisen kunne ingen vide på det tidspunkt.

Måske anede Rode det, i hvert fald lader Kaarsted os forstå at Rode ønskede Folketinget hasteindkaldt den 27. marts 1920 for at lade Tinget afgøre regeringens skæbne. Det ville Zahle imidlertid ikke, og så gik tingene som de gjorde.

Det er et spændende tidsafsnit bogen beskriver, og det er godt at Kaarsted ikke glemte sin ungdoms helt.

Han har bebudet et fjerde bind, det når han forhåbentlig inden årtusindeskiftet.

Verner Bruhn

Tyve breve til folkemindesamleren Evald Tang Kristensen. Ved Eske K. Mathiesen. Foreningen Danmarks Folkeminder, København 1983. 117 s. Kr. 98,- (for medlemmer af »Danmarks Folkeminder« kr. 65,-).

Else Marie Kofod: Evald Tang Kristensens syn på folkeminderne. Dansk Folkemindesamling, København 1984. 210 s. Kr. 110,- (for medlemmer af »Danmarks Folkeminder«. Kr. 90,-).

I de sidste mange år har der været en meget stor interesse for Evald Tang Kristensen, ikke kun for de konkrete resultater af hans indsamlingsarbejde, men også for personen bag det.

De to bøger, det her drejer sig om, føjer sig, hver på sin måde, ind i den strøm af publikationer om E.T.K.'s liv og arbejde, som denne interesse har ført med sig.

»Tyve breve« har til hensigt at gøre opmærksom på den meget store samling af breve til E.T.K. i hans arkiv. Der er breve fra ca. 1900 mennesker, og de 20, der her er gengivet, kan derfor ikke være repræsentative for hele samlingen. Meningen er da også kun, foruden at gøre opmærksom på samlingen, at pege på nogle muligheder for herigenem at belyse E.T.K.'s virke.

De 20 breve er valgt for at belyse hvor alsidigt materialet er, og vi kommer da også langt omkring, lige fra folk som blot har nedskrevet et sagn, og til mere principielle diskussioner af folkemindesamling og -forskning. Hvert brev har en kort indledning, som redegør for hvem brevskriveren er, og hvad brevvekslingen drejer sig om.

Else Marie Kofods bog har et andet sigte. Her drejer det sig om udgivelse af en del af et dansk-speciale fra Universitetet. Bogen falder i 2 dele: 1. en forfatterskabsanalyse og 2. en citatsamling. Anden del, citatsamlingen, består af en lang række tematisk og kronologisk ordnede citater fra indledninger, afslutninger o.s.v. til E.T.K.'s enorme produktion. Temaerne belyser E.T.K.'s grundholdning, hans formål med at indsamle folkeminder, indsamlingsteknik, meddelelserne, forholdet til Svend Grundtvig m.fl. og meget mere. Første del, forfatterskabsanalysen, bygger på denne citatsamling og omhandler dels det danske samfund generelt 1850-1900 og dels E.T.K.'s grundholdning m.v. Endelig slutes af med bibliografier over

E.T.K.'s bøger og artikler, samt et stikordsregister til citatsamlingen.

Jeg har en fornemmelse af, at forfatterskabsanalysen er nedprioriteret til fordel for citaterne. Analysen fylder kun ca. 1/4 af bogen og heraf er kun halvdelen en egentlig analyse af E.T.K.'s holdning til sit arbejde. Det kan være udmærket at lade E.T.K. selv komme til orde, men spørgsmålet er dog om ikke analysen skulle have fyldt noget mere. Efter min mening er den for kort og unuanceret, specielt er det første afsnit, om Danmark 1850-1900 alt for kort og præget af nogle meget tvivlsomme vurderinger af livet på landet.

Måske kunne man stille sagen endnu mere på spidsen og spørge: Hvem henvender denne udgivelse sig egentlig til? Folkemindeforskere, historikere m.v.? Mon ikke disse selv ville finde de relevante udsagn fra E.T.K. samtidig med at de arbejdede med hans udgivelser? Lægfolk da? Her tror jeg ikke en citatsamling er den rette vej. Jeg er ret overbevist om, at disse ret hurtigt vil give op overfor en samling citater og spørge sig selv om hvad de skal bruge den til og hvordan og om der ikke er nogen der har skrevet om det samme på en mere tilgængelig måde.

Min konklusion er nok, at det havde været bedre, hvis Else Marie Kofod havde givet os en fyldig, veldokumenteret analyse af E.T.K.'s syn på folkeminderne, bl.a. byggende på de mange citater. Jeg tror faktisk, at en sådan analyse meget bedre ville have opfyldt forfatterens formål.

Jens Christensen

Jørgen Steen Jensen: Møntsamlere og forskere. Dansk Numismatisk Forening 1885-1985. Dansk Numismatisk Forening 1985. 136 s., ill. Kr. 90,-.

27/11 1885 oprettedes »Møntsamlereforeningen i Kjøbenhavn« med det formål at fremme interessen for »Møntvidenskab og Medaillørkunst«, bl.a. ved udgivelse af numismatiske værker og afholdelse af møder med foredrag og forevisninger.

11 år efter oprettedes »Møntsamlereforeningen af 1896« med samme formål, men et væsentligt middel var her afholdelse af auktioner over mønter, medailler og pengesedler. Endelig gik de 2 foreninger sammen 1916 i »Numismatisk Forening«, og her har de været lige siden.

Jubilæumsbogen består af en række afsnit, som beskriver foreningens aktiviteter i forskellige tidsafsnit. Vægten ligger her særligt på aktiviteterne, såsom auktioner, udgivelser o.s.v. Her gives en meget udmærket oversigt over, hvad en forening af denne slags foretager sig. Efter de kronologiske afsnit følger et lille afsnit om, hvad der får folk til at være medlemmer af foreningen og et større afsnit om markante personligheder i foreningen.

Endelig slutes af med en række bilag, bl.a.

breve, interviews m.v. og en fortegnelse over bestyrelserne 1885–1985.

Alt i alt er der kommet et pænt, omend ret traditionelt, festskrift ud af det, et festskrift, som foreningen dog godt kan være glad for.

Jens Christensen

Anarki og arbejderhistorie. Festskrift for Carl Heinrich Petersen. Redigeret af Karen Pedersen og Therkel Stræde. Tiderne Skifter. 1985. 259 s. Kr. 180,-

Festskriftet i anledningen af Carl Heinrich Petersens 70 års fødselsdag indledes med en velskreven og personlig biografi over C. H. P. af professor Jens Engberg.

Der fortælles i biografien muntert om C. H. P.'s udnævnelse til æresdoktor i 1978 på Århus Universitet. C. H. P. ville godt være med til ceremonien i aulaen, men han ville ikke hilse på dronningen endsige rejse sig op, når hun kom ind. Derfor fik hver enkelt æresdoktor minus C. H. P. efter højtideligheden en hilsen af dronningen i den ene ende af aulaen, medens C. H. P. befandt sig i den anden ende af rummet.

Engberg fortæller også om C. H. P.'s mange besøg på universitetet i Århus. C. H. P. deltog i undervisningen som gæst, men han var også altid at finde i kantinen, hvor han bl.a. solgte sine bøger omgivet af diskussionslystne studerende. Med i C. H. P.'s følge var gerne den student, som for øjeblikket var C. H. P.'s discipel. Der var nemlig altid en eller anden, som skrev speciale om et C. H. P. emne, og som fik lov til at opsamle mesterens guldkorn mod til gengæld at hjælpe til med at slæbe hans bøger.

Jens Engberg sammenfatter sin vurdering af C. H. P.'s forfatterskab i følgende betragtning over historiestudiet i 1970'erne:

»... Der opstod i begyndelsen af 70'erne et voldsomt behov for viden om arbejderbevægelsen, arbejderklassen og socialismen, men der eksisterede ikke meget brugbart undervisningsmateriale. Marx og Engels blev købt i tonsvis i DDR, blev slæbt hjem og læst, vi pirattrukte gamle bøger fra 1930'erne for dog at have lidt på dansk, og så kom pludselig Carl Heinrichs bøger dumpende stopfulde af spændende ting om noget, som vi knapt nok havde troet eksisterede i dansk og skandinavisk historie...«

Festskriftet indeholder 15 indlæg og en bibliografi over C. H. P.'s produktion af bøger og artikler (s. 252–259). Her skal omtales 3 af artiklerne.

En særdeles interessant artikel handler om »Jernkonflikten i Århus 1895«, skrevet af Jens Christensen (s. 79–99). Ud fra protokoller, breve og avisartikler m.m. påviser J. C., hvorledes de århusianske smede rejste sig efter et totalt nederlag i 1891 til arbejdsgiverne, hvor kun 1/8 af medlem-

merne blev tilbage i fagforeningen, og i 1895 besjrede de store århusianske fabrikker efter en strejke støttet af andre fagforeninger.

Fagbevægelsen i Århus får hjælp af den danske fagbevægelses ledende folk, med formanden for fællesorganisationen i København Jens Jensen, og smedenes forretningsfører H. P. Hansen i spidsen. Og der opkræves støttekontingenter til de strejkende arbejdere i Århus i flere fagforbund.

Fabrikkerne i Århus fik hjælp fra stærke fabriksejere i Danmark. I 1895 blev i samme anledning en forening af jernindustrielle fabrikker i provinsen stiftet. Men det er interessant, at foreningen ikke støttede Århus-fabrikkerne i deres krav om, at arbejderne skulle melde sig ud af de »socialistiske fagforeninger« førend de kunne få arbejde påny. Ja, de københavnske fabrikker udtrykte tværtimod tilfredshed med at smede- og maskinarbejdere i København var organiserede.

Århus arbejderne opnåede bl.a. en ti timers arbejdsdag og 25% oveni lønnen ved overarbejde, og naturligvis anerkendelse af fagforeningerne som modpart til arbejdsgivernes foreninger.

Arbejderklassen stod stærkt efter konjunkturomsvinget i 1894. Og J. C.'s skildring af provinsarbejderes gennembrud i arbejds kampen fremkalder nye spørgsmål om storkonflikten i 1899.

Denne konflikt startede i 7 byer i provinsen i snedkerfaget. Det ville være nyttigt at få flere lokalhistoriske undersøgelser frem om arbejdskampe i provinsen i årene 1894 til 1899. I hvor høj grad blev udenbys organisationer, fagforbund og arbejdsgiverforeninger involveret?

Therkel Stræde behandler i artiklen »Syndikalismen og kærligheden« (s. 148–167) Christian Christensen bog »Arbejderne og børneflokkene«, 1911.

TS påpeger, at Chr. Christensen i modsætning til den tids gængse opfattelse ikke frakendte kvinden en seksualitet, og så netop kvindens seksuelle frigørelse og erobring af orgasmen, som en forudsætning for den samfundsmæssige og sociale frigørelse. I bogen giver Chr. C. en konkret og ligefrem seksualvejledning, bl.a. om svangerskabsforebyggelse, forspillet betydning i samværet og clitorisorgasmen. Det er interessant læsning, når dette sammenholdes med fx Borgbjergs ord i folketinget, som ordfører for Socialdemokratiet, i en debat i 1906 om forbud mod reklamer for svangerskabsforebyggende midler: »...Nu skal jeg villig indrømme, at der vel neppe findes noget så uappetitligt som disse genstande.« (s. 155).

I perioden 1910–1918 har mange danskere lyttet til Chr. C.'s seksualpolitiske foredrag. TS afviser dog fornuftigvis Chr. C.'s egne opgivelser om ca. 50.000 mennesker. Men TS mener, at mange arbejdere langt ud over syndikalisterne rækker fulgte Chr. C.'s råd om svangerskabsforebyggelse og to-børns familier. TS fremfører også andre faktorer, der indvirker på arbejderklassens sexvaner og – moral: Industrialiseringen, boligforholdene, opdagelsen af kroppen, kønnet og kærligheden

m.fl... Også TS's artikel fortjener lokale opfølgninger omkring ændringer i familiemønstre og børnetal ikke kun i arbejderklassen, men også i andre samfundslag, i årene 1910-1920.

Hans Erik Avlund Frandsen hudfletter utrolig elegant og overbevisende Hans Kirks politiske intentioner med romanerne »Djævlens penge« og »Klitgaard & sønner« fra 1951 i »Rengøringsstrategien - DKP og socialismen« (s. 179-207).

H. E. A. F. påviser, at H. K. i de to romaner tilbagedaterer DKP's positioner anno 1950-51 til før og under verdenskrigen. Det parti som optræder i romanerne er et parti, »som gennem alle vanskeligheder trofast og urokkeligt, som et evigt lysende fyrtårn, har gennemskuet hyklernes bedrageri og utrætteligt har kæmpet mod alle anslag mod folkets sande interesser...« (s. 197).

H. E. A. F. slår fast, at for H. K. var det målet at få udskiftet folkets ledere med DKP'ere, der såvel objektivt som subjektivt er værdige modtagere af folkets tillid. I modsætning til de degenererede borgerlige og socialdemokratiske politikere. H. K. peger netop ikke på arbejderklassens selvorganisering, men på en ny ledertype.

I sin iver efter at spidde H. K. glemmer H. E. A. F. at inddrage koldkrigshysteriet i perioden 1947-51, romanernes tilblivelsesperiode. For DKP var folket blevet ført bag lyset af magthaverne og via Marshall-hjælp og NATO-medlemskab var Danmark blevet indrangeret blandt USA's lydstat. Derfor måtte der stærke åndelige midler til; og fiktioner af H. K. havde en vis offentlig bevågenhed. Dette synspunkt kan kun blive gætværk, men læs romanerne igen og H. E. A. F.'s artikel. Rækkefølgen må læserne selv beslutte sig for.

Det er et indholdsmættet festskrift helt i C. H. P.'s ånd, men det vil føre for vidt i denne sammenhæng at omtale de øvrige indlæg. Men bogen kan anbefales for historikere, der er optaget af arbejderhistorie.

Helge Stavnbjerg

Friskolelæreres livsvilkår. 26 breve fra 1881 ved Dorte Thirslund. Udgivet af Dansk Friskoleforening. 1986. 181 s. ill. Kr. 158,-.

Fri skole - en levende tradition. Red. Laurids Kjær Nielsen m.fl. Udgivet af Dansk Friskoleforening. 1986. 134 s. Kr. 158,-.

»Friskolelæreres livsvilkår - 26 breve fra 1881« er, som undertitlen antyder, en brevsamling, hvor Dorte Thirslund dog har suppleret brevene med biografiske oplysninger om brevskriverne. De 26 breve fra det samme antal lærere er svar på en henvendelse i Højskolebladet i 1881. Opfordringen kom fra mejeriforpagter Burchardi, Birkendegård ved Kalundborg, der ønskede at indsamle oplys-

ninger om friskolelærernes løn- og ansættelsesforhold for herigennem at arbejde for en bedring af friskolens kår. Svarene var af privat karakter og brevene giver således glimtvis indblik i, hvorledes andengenerationen af friskolefolk oplevede virkeligheden rundt i landets friskoler i begyndelsen af 1880'erne. Denne virkelighed synes unægteligt langt fra friskoledebattens idealforestillinger om harmoni og tryghed i friskolen hos børn, forældre og lærere og såmænd også fra det billede, der tegnes i mange traditionelle skolehistoriske fremstillinger.

Næsten samtlige af de 26 friskolelærere udgik fra landbosamfundet; ofte rekrutteredes de blandt småkårsfolk. Boglige interesser fik dem i ungdomsårene til at søge højskole eller seminarium, hvor de blev grebet af friskoletankerne. Det gennemgående mønster var herefter, at de - med eller uden eksamen - uden vanskeligheder fandt ansættelse i friskolen. Af økonomiske grunde blev de imidlertid til sidst tvunget til enten at søge den offentlige skole eller anden beskæftigelse. Indtægterne i friskolen var ganske enkelt så magre, at de ikke i længden kunne forsørge sig selv og deres nærmeste og langt mindre sikre sig i tilfælde af sygdom eller spare sammen til alderdommen. De heldigste fik ved ansættelsen tildelt et hus med jordlod til en ko, fri brændsel samt 4-500 kr, mens andre måtte nøjes med et par værelser og kost på skift hos folkene i friskolekredsen. Lærerrinderne - hvorfra der ikke findes breve i Burchardisamlingen - var gennemgående endnu ringere stillet. Den gennemsnitlige bruttoløn (d.v.s. bolig, have, jordlod, brændsel og korn samt skolepenge) var for de 26 friskolelæreres vedkommende 560 kr, mens til sammenligning kommunelærerne i de samme skoledistrikter havde en gennemsnitlig årsløn på 1526 kr.

Burchardibrevene giver i det mindste implicit forklaringer på lærernes dystre vilkår. Mange steder var forældrekredden tilsyneladende for lille og for uformuende til at drive en velfungerende friskole, men det er også åbenbart, at læreren var den svage part i de liberalistiske aftaleforhold, som praktiseredes på friskoleområdet. Særlig de mange lærere, som ikke havde en eksamen, stod særdeles svagt, idet de havde vanskelighed med at søge over i den offentlige skole. De måtte hutle sig igennem år efter år med forskellige bijobs så som regnskabsføring, bogbinding og småhandel til skade for den egentlige undervisning.

De 26 breve er svar på nogle få konkrete spørgsmål og kommer derfor ikke omkring alle sider af friskolelærernes dagligdag og arbejdsvilkår. Tilmed virker de lidt ensformige i længden og frem for (endnu) en udgivet brevsamling havde i det mindste anmelderen gerne ladet sig nøje med uddrag af brevene mod at få en mere analyserende behandling af emnet gennem inddragelse af lidt andre kildegrupper. Thirslund kender tydeligvis til meget af det spændende kildemateriale om friskolerne, der findes både i friskolernes eget arkiv og i

mange lokalhistoriske arkiver. Havde hun haft mulighed for at udnytte dette i en egentlig fremstilling, havde læseren fået en langt mere nuanceret billede af friskolelærernes situation i forrige århundrede i spændingsfeltet mellem de økonomiske-materielle vilkår og inspirationen fra Kold.

Et spændende forarbejde til en sådan undersøgelse findes i bogen »Fri Skole – en levende tradition« hvor Eva Auken i den lille velskrevne artikel »At være friskolelærer« både berører friskolefamiliernes dårlige økonomi, friskolelærernes forhold til forældrekredsen, de mange lærerskift samt lærerkonernes funktion som »forældremødre«. Bogen indeholder iøvrigt en række forskelligartede bidrag som spænder fra Ejvind Larsens visionære, men rodet disponerede artikel om »Grundtvigs frie skole« til friskolelederen Eilif Franks konkrete redegørelse for Dansk Friskoleforenings start.

Spændvidden og artiklernes forskellighed i »Fri Skole – en levende tradition« skal ifølge redaktionen ses som en bekræftelse på, at der i hundredåret for dannelsen af Dansk Friskoleforening stadig er tale om en friskolebevægelse, og på, at friskolen er andet og mere end skole. På en inspirerende måde får læseren da også væsentlige ting at vide om den danske friskoletradition. Hanne Engberg fortæller således om friskolens historiske oprindelse som et barn af det 19. århundredes religiøse og folkelige vækkelse. Forældrene i de vakte kredse ville ikke lade deres børn gå glip af den kulturelle fornyelse, de selv havde oplevet, og for dem blev Christen Kolds børneskoleprogram idealet. Videre skriver Vagn Skovgaard-Petersen om friskoleoprørernes vej til at opnå respekt i dansk skolepolitik, mens Gunhild Nissen i »Forældreret – en trossag« både giver et historisk rids over emnet forældrenes ret og autoritet over samfundets ret i opdragelsesspørgsmål samt diskuterer forældreretten i tilknytning til friskoletraditionen. Tidligere ungdomsskolelærer Aksel Nielsen behandler et ømtåleligt emne indenfor de såkaldte frie skoler, nemlig undervisningspligt og afgangsprøver.

To artikler omtaler friskolen af i dag. Etnologen Margaretha Balle-Petersen forsøger at definere, hvad en friskole egentlig er. Nøglebegrebet før som nu må ifølge hende være skolekredsen ud fra den opfattelse, at børneskolegang er forældrenes ansvar, hvilket kræver forældrenes deltagelse i friskolens liv og økonomiske udgifter. Forstander Niels Thomsen reflekterer i den anden artikel over skolernes fremgang i de sidste to årtier, en fremgang, der blev tilskyndet af modstanden mod de store centralskoler samt indoktrineringsdebatten i 1970'erne. Fremgangen førte mange nye forældre ind i de gamle friskolekredse, forældre, som ikke var bekendt med den grundtvig-koldske tradition. Alligevel blev der stort set tale om en lykkelig sammensmeltning, idet de færreste forældre ville bruge deres børn som gidsler i ideologiske krige.

En sidste oplysende artikel er tidl. undervisningsinspektør Vilhelm Nielsens gennemgang af

de »alternative læreruddannelser« – centreret omkring Laurs Rasmussens skole i Ringe, den senere Elbæk Lærerskole samt Den frie lærerskole i Ollerup. Målet var – og er for sidstnævntes vedkommende – at gøre det umulige, at uddanne lærere til noget, som der strengt taget ikke kan uddannes til, det at uddanne gode fortællere.

»Fri Skole – en levende tradition« er som nævnt en inspirerende artikelsamling, som kan have interesse også for folk udenfor fri- og folkeskolekredse. Blot er det underligt, at ingen af artiklerne indgående fortæller om det vigtigste i friskolen, nemlig børnene!

Henning Ringgaard Lauridsen

Ole Højrup (ed.): Fyrbøder og maskinmester. Beretninger fra århundredskiftet og Skibskok og messedreng. Beretninger fra århundredskiftet (= Søens folk bind 4 og 5). Christian Ejlers' Forlag. 1986 og 1987. 253 og 229 sider. Kr. 328 pr. bind i abonnement, kr. 348 i løssalg.

Den statelige udgave af søfolkserindringer er nu nået halvvejen, uden at skiftet fra Nationalmuseets til Christian Ejlers' forlag har forsinket det imponerende projekt.

De nu udkomne bind er som de tidligere grafisk tilrettelagt af Mia Okkels, som har fået gjort bøgerne ualmindelig indbydende at se på. Men de flotte gamle fotografier er nu også tit fremragende informative.

I *bind 4* møder vi folkene, som arbejdede på fyrdørk og maskindørk. Fyrbøderne har vel haft et af de aller mest ubehagelige og mindst prestigegivende arbejder ombord, skønt de fik lidt højere hyre end matroserne. Flere af de berettende fyrbødere var ved påmønstring ubemidlede, ja en enkelt var vagabond.

Maskinisterne var derimod grundigt uddannet i land og tilhørte de højtrangerende på skibet. Som sådanne kunne de engang imellem have konen med ombord. Fra en førstemasinmesters frue stammer en lang og udmærket beretning om livet på rederiet »Norden«s motorskib »Nordhval« i amerikafart fra 1935 til 1936. Den udenforstående, men absolut ikke uindsigtsfulde kvindelige iagttager giver en inciterende beskrivelse af dagliglivet ombord, der ikke tager helt så mange ting for givet, som søfolkenes egne fortællinger desværre ofte gør.

I *bind 5* har beretninger fra to kokke fået lov til at lægge beslag på halvdelen af pladsen, hvilket er udmærket til forskel fra de første binds ofte meget brudstykkevis erindringer. Ud over kokkene møder vi seks hovmestre og messedrengene med flere. Fælles for alle disse er, at de var at finde på store skibe i langfart, hvor en dreng til at kokkerere ikke mere var tilstrækkeligt, som det ellers havde været almindeligt i de mindre sejlskibe.

Et interessant fællestræk mellem hovmestre og maskinmestre var, at de havde gode muligheder for at afbryde sømandslivet og i stedet fortsætte i deres fag i land. Denne oplagte og ofte anvendte mulighed gav ofte deres ophold ombord et vist midlertidighedens præg – og indebar derfor tit nogen isolation i forhold til resten af besætningen på skibet.

Erik Gøbel

Herman Krogholt: Barske tider. En landsbydreng fortæller. Redigeret af Eske K. Mathiesen. Udgivet af foreningen Danmarks Folkeminder 1986. 102 s., ill. Kr. 80,- (for medlemmer kr. 40,-).

Dagmar Rasmussen: Erindringer fra Vejleådal. Redigeret af Ekse K. Mathiesen. Udgivet af foreningen Danmarks Folkeminder 1985. 80 s., ill. Kr. 80,- (for medlemmer kr. 40,-).

Johan P. Karkov: En landsbydreng blev læge. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt 1985. 66 s., ill. Kr. 30,35.

Hildegard Rázga: En barndom i Sundtoldens Helsingør. Redigeret af Birger Mikkelsen. 1985. 63 s., ill. Kr. 98,-.

Mads Lidegaard: Hans – en eskimo. En grønlandsk livsskæbne. 1985. 219 s., ill. Kr. 164,-.

»Minderne er som gemmeæbler – jo længere de gemmes – jo sødere bliver de«, udtrykker en af forfatterne i forordet til sine erindringer. På trods af dette og andre kildemæssige problemer er der i de senere år skrevet og udgivet mange erindringer, også i oplag, som rækker langt ud over, hvad lokalområdet kan aftage. De skal heller ikke have utak, disse mennesker, som gennem deres erindringer er med til at kaste nyt lys over vores historie. Utakken og eventuelt også noget af takken tilkommer redaktøren.

Herman Krogholts »Barske tider« adskiller sig fra traditionelle erindringer ved fortrinsvis at skildre dårlige vilkår. Således bliver den også lanceret. Harmoni er der ikke, til gengæld følger den erindringsstoffets tendens til at harmonisere og forenkle til en konsistent helhed.

Udgangspunktet er Krogholts arbejde som tjenestdreng og -karl på en række gårde i området mellem Hvalsø og Tølløse 1920–30. Som en rød tråd gennem beretningen går Krogholts selvbevidsthed og de deraf følgende konflikter med de gårdmænd, som udnyttede ham. I denne tid nåede

han at være på op mod en snes gårde, og behandlingen af tjenestefolkene var præget af nærighed, særligt på mad og boligforhold. Det eneste, gårdmændene ikke var karrige med, var arbejdstiden. Der er megen indignation i hans erindringer, men de er også præget af lune. Knækket er han i hvert fald ikke blevet.

På flere måder er hans erindringer et godt supplement til andet kildemateriale. Således er Krogholt flere gange i alvorlig konflikt med sine arbejdsgivere, men øvrigheden i form af den lokale betjent sørger for, at disse alvorlige konflikter (bl.a. et større slagsmål mellem Krogholt og gårdmanden) ikke kommer på papir. I det hele taget virker det, som de lokale myndigheder prøver på at glatte ud, navnlig når gårdmanden har uret.

Et af de mest interessante træk er Krogholts opfattelse af omverdenen. Han fortæller en del om, hvordan han får plads de forskellige steder. »Renommeet« både for husbond og karl spiller en – omend noget vekslende – rolle for ham. Ofte er hans ansættelse baseret på mundtlige oplysninger i landsbyen, men af og til tager han en plads på trods af sine oplysninger og havner så i konflikter. Verden bliver betraget fra karlekammeret, og denne synsvinkel kan være meget forfriskende. Som illustrationer er tre fotografier. De to er på omslaget med teksten anbragt på indersiden, det sidste inde i bogen med teksten skjult i brødteksten.

Hvor arbejdet dominerede hos Krogholt, dominerer hjemmet hos Dagmar Rasmussen. Hendes erindringer fra Vejleådal omfatter tiden frem til konfirmationen 1921. Barndomshjemmet var en afsides ejendom på 36 tdr. land, og faderens indtægter suppleredes med arbejde som hjemmeslagter, høstning på akkord o.l., hvori børnene i høj grad blev inddraget.

Ud af beretningen lyser en stærk familiefølelse med sammenhold, selv da faderen pludseligt sælger ejendommen meget billigt uden familiens vidende. Beskrivelsen af landbruget og sidenæringerne omfatter kun de dele, som børnene tog del i. Vigtige begivenheder var forældrenes sølvbryllup og brødrenes bryllupper, en hospitalsindlæggelse og en rejse til Harlev (ved Århus). Erindringerne er ret traditionelle, men efter læsningen har man en fornemmelse af en skolepigens verden omkring 1. verdenskrig. Bogen er illustreret – meget karakteristisk – med billeder af familien og ejendommen.

Begge bøger er ret springende i tid. Det er navnlig et problem at følge Krogholts spring tilbage, da han tjente så mange steder. Svært er det at holde rede på familie og bekendte – og vi hører om hans børn, før vi får at vide, at han i mellemtiden var blevet gift. En let redaktion eller en lille oversigt ville lette læsningen meget.

Johan P. Karkovs erindringer omfatter ikke alene barndomsårene, men også hans tid som læge i Sydvestjylland – studietiden i København er ude-

ladt. Erindringerne forelå ved hans død som råmanuskript og blev færdiggjort af hans søn. Karkovs erindringer læses lettere og føles mere sammenhængende end de foregående; muligvis er denne redaktion bidragende dertil.

Den første halvdel omfatter forfædrene og barndommen på en mindre landejendom. Vægten ligger på arbejdet og menneskene, hvorom der berettes med humor. Mere spændende er dog den anden del, som handler om Karkovs lægepraksis i Bramming 1946–84. Ved gennemlæsningen bliver man slået af den ændring i lægernes vilkår, som er sket i løbet af denne tid – og man ærgrer sig over, at Karkov ikke fik skrevet mere om dette. Det er ikke altid de fjerneste dage, som er mest interessante, og eksemplet med disse erindringer bør opfordre til at få flere læger og andre i lignende erhverv til at skrive erindringer – f.eks. har dyrlægeerhvervet undergået meget store forandringer. Bogen er udmærket illustreret med relevante billeder. Ud over private fotografier rummer bogen også en række billeder hentet fra de lokalhistoriske arkiver på egnen – hvilket de foregående bøger også kunne have gjort.

Hildegard Rázgas erindringer fra barndommen i Sundtoldens Helsingør adskiller sig – for så vidt angår udstyret – kvalitetsmæssigt fra de foregående. Her er i smukt tryk mange billeder, ofte endda i farver, og kort. Erindringerne er fra midten af det forrige århundrede, de sidste gode år for Helsingør inden Sundtoldens ophævelse 1857. Hildegard Rázgas far var skibsklarer og derved medlem af byens bourgeoisie. Hendes verden bestod af familie, bekendte og forretningsforbindelser centreret om faderen, som hun havde et nært forhold til. Fester og udflugter optager en væsentlig del af erindringerne.

Der er flere små fine illustrationer af livet i Helsingør, men det væsentligste er de mange træk af en patriarkalsk styret familie og virksomhed, som både direkte og indirekte kommer frem: f.eks. betalte faderen en tidligere kontorists begravelse. Hildegard Rázga havde selv ved nedskrivelsen langt senere meget af samme holdning.

Det fine udstyr er fulgt op af en udmærket indledning om familien, og de i teksten nævnte personer er blevet nøjere identificeret i større fodnoter. Dette og de fyldige billedtekster er en fornøjelse.

På trods af de store forskelle i tid og socialt miljø har de fire erindringer fælles træk (som også går igen i meget andet erindringsmateriale): det episke får meget plads, landsby så vel som købstad er fyldt op med originaler, og beskrivelserne af arbejde og begivenheder forbliver tit på overfladen. Redaktørerne af de sidste to bøger har den gode undskyldning, at forfatteren er død. Men ved de to andre ærgrer og undrer man sig under læsningen over, at redaktøren ikke har været mere aktiv for at få de mest interessante aspekter nøjere beskrevet.

Dette er en svaghed ved erindringsmaterialet, hvis det skal bruges uden for det lokale område

som mere end en erindring om nogle mennesker på stedet – og det er vel tanken med de store oplag. Her er det redaktørens pligt ud over en eventuel bearbejdelse af manuskriptet at levere de nødvendige oplysninger, så beretningen ikke svæver i luften. På dette punkt er Birger Mikkelsens arbejde med Hildegard Rázgas erindringer så langt at fremhæve.

Herefter kan man næsten føle at være kommet i den anden grøft ved læsningen af Mads Lidgaard: Hans – en eskimo. Hans Hendrik, på grønlandsk Suersaq, skrev 1876–77 sine erindringer fra fire polarekspeditioner 1853–76. Lidgaards oprindelige tanke var en genudgivelse af erindringerne, men gennem hans opdagelse af yderligere meget stof svulmede udgivelsen op til at blive en livsskildring med Hans Hendriks erindringer bygget ind i teksten.

Ændringen har bevirket en forskydning af indholdet. Hans Hendriks egen beretning (splittet op hist og her i bogen) er meget umiddelbar, præget af jagtoplevelser og hans forhold til de andre ekspeditionsdeltagere. De øvrige kilder stammer fortrinsvis fra de hvide ekspeditionsdeltagere og domineres af de for ekspeditionsberetninger traditionelle emner som opdagelse, overlevelse og stridigheder de hvide deltagere imellem. Konsekvensen er, at bogen bliver mere actionpræget og lægger sig tættere op ad andre beskrivelser end nødvendigt. Som mange af disse er den umiddelbart spændende læsning, men Hans Hendriks erindringer forsvinder noget – de passer ikke helt ind i sammenhængen – og udnyttes ikke nok til beskrivelse af f.eks. hans tanker om og holdninger til den fremmede kultur, han gennem sin deltagelse i ekspeditionen fik tæt ind på livet. Det ville for nogle være mere interessant.

Det skal medgives forfatteren, at han ville have svært ved at udgive Hans Hendriks erindringer uden en større og tyngende bearbejdelse, og på sin vis virker formen meget levende og flydende – men næppe efterlignelsesværdig i ret mange tilfælde. En anden konsekvens af formen er, at læseren får fremlagt de forskellige kilder til omdiskuterede begivenheder, hvorefter forfatteren så giver sit bud. Det er i hvert fald i dette tilfælde en stor fordel for læseren, da man ikke altid kan være enig med forfatteren i hans kildekritiske fremgangsmåde.

Peter Korsgaard

Lex Rechnitzer. Optegnelser af viceadmiral H. Wenck, kontreadmiral H. Rechnitzer og kommandør A. G. Topsøe-Jensen om tilblivelsen af Lov om Søværnet 1932. Udg. Hans Chr. Bjerg. Marinehistorisk Selskab. 1985. 190 s., ill. Kr. 136,-.

Den 23/3 1932 vedtog Rigsdagen en lov om søværnets ordning, som forringede flådens militære

styrke i betydelig grad. Omstændighederne bag lovens tilblivelse rejste bl.a. en heftig debat i pressen og kostede viceadmiral H. Wenck stillingen som flådechef, en stilling han kun nåede at beklæde i 4 måneder. Wenck havde nemlig nægtet at hjælpe til med at opstille det saglige grundlag for loven. Han mente ikke, at der kunne opstilles en tilfredsstillende ordning for flåden indenfor de givne budgetrammer, når flåden havde til formål at virke for landets forsvar. Da Wenck ikke ville, blev kontreadmiral Rechnitzer bedt om at gøre arbejdet. Han udførte det, og blev, efter lovens vedtagelse, chef for flåden i stedet for Wenck. Rechnitzer havde godt nok ikke været aktiv officer i flåden i mange år, men takket være paragraf 64 i loven blev han udnævnt alligevel. Herfra stammer betegnelsen »Lex Rechnitzer«, da man mente, at han selv havde indføjet denne paragraf, og at han altså havde skælet mere til sin egen karriere end til flådens tarv.

Udgivelsen her indeholder 3 sæt optegnelser, som kan være med til at belyse baggrunden for loven og den rolle de to officerer spillede. Dels udgives nogle meget detaljerede optegnelser af Wenck for perioden 3/9 1931 til 2/4 1932, udelukkende omhandlende loven og søværnet. Det er uklart hvornår de er skrevet, men da han dør 1933, så kan det ikke være ret længe efter begivenhederne. Dernæst er der et udsnit af Rechnitzers erindringer, også om loven, udarbejdet efter hans afsked 1940. Endelig er der et par mindre samtidige notitser af kommandør A. G. Topsøe-Jensen, der var Rechnitzers hjælper i forbindelse med udarbejdelsen af forslaget. De tre optegnelser er forsynet med en indledning af udgiveren, som kort trækker situationen omkring loven op, og kort biografere de vigtigste aktører.

Der kan stilles mange spørgsmål om baggrunden for og tilblivelsen af denne lov, bl.a. kunne man spørge om Wencks og Rechnitzers roller i spillet.

Rechnitzer kom til at stå som skurken i spillet, som den der villigt udarbejdede forslaget, og som mere tænkte på sin egen karriere end på landets forsvar. Hans erindringer kan da også umiddelbart ses som ét langt forsvar for hans handlinger i forbindelse med loven. Kort sagt hævder han, at det var efter aftale med forsvarsministeren og Wenck at han udarbejdede forslaget, at Wenck lovede at hjælpe ham, at forslaget, fra ministerens side, kun skulle lukke munden på nogle politikere, og at der slet ikke ville blive tale om nogen ny ordning for forsvaret. Når han bagefter er blevet sat i skurkens rolle, så skyldes det at han blev fanget i det politiske spil. Erindringerne kan altså være et forsøg på at give sig selv et mere flatterende eftermæle, måske endda lyve om sin rolle og motiver, men der kan rent faktisk også være tale om, at vi her får sandheden om den rolle han spillede, altså at han blev svigtet både af Wenck og af politikerne, og derefter gjort til syndebuk.

Wenck derimod skal ikke bortforklare noget. Han er helten i spillet, den principfaste der stod fast til trods for presset, den der tog konsekvenserne af sin holdning, nemlig at det ikke var muligt at opstille en fornuftig ordning for marinen på de givne betingelser. Det var ham, som havde den fulde opbakning blandt officererne, det var ham pressen støttede og det var ham som blev fyret til fordel for Rechnitzer, endda på et meget tvivlsomt grundlag. Hans indlæg bærer da heller ikke præg af hverken forsvar eller bortforklaringer. Det er et tungt, sagligt og veldokumenteret indlæg, som redegør for begivenhederne, uden at stikke noget under stolen. Spørgsmålet er imidlertid, om denne »dync« af saglighed dækker over væsentlige fortællinger. Han går bl.a. meget let hen over det møde hos forsvarsministeren, hvor Rechnitzer påtager sig at udarbejde udkastet. Han nævner blot at Rechnitzer blev anmodet om det, og at han, som ventet, var villig uden indvendinger. Her er ikke et ord om Rechnitzers holdning til sagen, om at Wenck lover at hjælpe eller at forslaget ikke ville få nogen betydning overhovedet. I stedet følges den korte notits op af et længere afsnit, som helt klart sætter Rechnitzer i et dårligt lys, bl.a. som politiserende, selv om den saglige måske bevares ved gentagne referencer til, hvad andre har udtalt om Rechnitzer. Spørgsmålet er dog om Wenck siger sandheden om sin rolle, eller om han fortier væsentlige forhold?

Det er ikke stedet her at besvare disse spørgsmål, bl.a. fordi de ikke kan besvares alene ud fra de her udgivne optegnelser. Dertil kommer, at disse spørgsmål hænger sammen med en lang række andre spørgsmål i forbindelse med denne lov, herunder bl.a. politikernes rolle. Men ikke desto mindre har denne udgivelse formodentlig gjort det lidt lettere at få disse spørgsmål besvaret, alene ved at gøre noget af materialet tilgængeligt for en større kreds.

Jens Christensen

Hans Sode-Madsen: Ungdom uden arbejde. Ungdomsforanstaltninger i Danmark 1933–1950. Rigsarkivet – G. E. C. Gad. 1985. 244 s., ill. Kr. 183,-.

Arkivar ved Rigsarkivet HSM har skrevet en meget nyttig bog om »ungdomsforanstaltninger« i årene 1933–50. Hovedvægten ligger dels på en ideologisk og politisk analyse af motiver til lovgivningen og de nødvendige kompromisser hen ad vejen, og dels i en særdeles grundig indføring i centraladministrationens og socialministerens udøvelse af lovene.

Forfatteren sammenkæder dygtigt og kompetent andre af periodens lovgivningsspørgsmål, specielt vedr. arbejdsløshed. Derfor kan enhver, der har interesse for 30'erne og 40'ernes samfundsproble-

mer, hente mange informationer i denne fyldige fremstilling.

Forfatteren lægger ikke skjul på sin egen holdning til »foranstaltningerne«. Han mener, at ungdomslejrene måtte blive en fiasko, når det betænkes, hvor lidt hensyn der var taget til den danske ungdoms interesser, behov og hele livssituation. Dertil kom, at der under besættelsen skete en markant nedgang i antallet af ungdomsledige, pga. mulighederne for arbejde i Tyskland og ved de tyske anlægsarbejder i Danmark.

HSM påviser overbevisende, at den første lov til bekæmpelse af ungdomsarbejdsløsheden af 19. maj 1933 var et barn af Kanslergadeforligets socialreform. Han citerer bl.a. fra K. K. Steinckes erindringer: »...For at modvirke, at udgifterne efter socialreformen skulle sprænge rammerne, sled jeg som en lille hest for at fremsætte særlige forslag til bekæmpelse af den kolosale arbejdsløshed netop i disse år. ...Forholdsvis mindst modstand var der imod bekæmpelsen af ungdomsarbejdsløsheden, hvis demoraliserende virkninger var indiskutabelt....«

Inspirationen fra de »frivillige« tyske arbejds-tjenester var en medvirkende faktor til, at Folketinget valgte at satse på lejre i naturlige omgivelser. I perioden 1933–38 var der tale om en eksperimenterende og decentral fase. Kommuner og foreninger m. flere kunne tage initiativet til at oprette lejre. Leder- og lærerkvalifikationer, lokaler og antal ledige blev overladt til lokale beslutningstagere. Der skulle i alle lejre være 3 timers arbejde, 3 timers undervisning og 2 timers sport. Arbejdet måtte ikke være konkurrenceforvridende og blev i praksis jordarbejder m. m. med skovl, spade og trillebør. Undervisningen bestod i timer i dansk og regning og lidt samfundslære (beskrivende: grundloven, de tre myndigheder osv.). Lejrene fik hurtigt et dårligt ry, og mange nyetablerede lejre måtte hurtigt lukkes.

I konsekvens heraf vedtog Folketinget en ny lov i 1938. Herefter kunne unge ledige tvinges til at tage et lejrophold af mindst 6 måneders varighed. Administrationen blev styret fra »beskæftigelsescentralen«. Venstre, der var imod 30'ernes »foranstaltninger«, kombinerede i debatten »valutacentralen« og »filmcentralen« med ind i angrebene på lejrene. Ifølge partiet var der beskæftigelse til de unge ledige i landbruget. De kunne bare tage fat (s. 79 og s. 38).

Hovedvægten blev nu lagt på arbejdet, hvilket især Hedeselskabet fik megen glæde af, jvf. Danmarkskortet over statsungdomslejrenes fordeling i 1942, s. 167. Der blev udbetalt løn. Delvis efter flid og interesse. Men lejrene forblev uden større tiltrækningskraft for de unge ledige. De fleste gjorde, hvad de kunne for at undgå et halvårligt ophold i landlige omgivelser langt fra familie og kammerater.

At lejrene overhovedet overlevede skyldtes, ifølge HSM, dels den brede politiske opbakning,

og dels at lejrene fra 1942 gik over til at blive arbejdstekniske skoler, således at arbejde i køkkenet blev fulgt op af udregniger vedr. priser, mål, vægt og kalorieregnskab osv.

HSM indsamlede via opfordringer og artikler i Politiken og Fagblade (SID) beretninger m.m. fra forhenværende ungdomslejr-deltagere. Der indløb mange fotos og ca. 100 erindringer. Heraf har HSM i redigeret form placeret 6 af erindringerne bagerst i bogen, s. 208–226. Forfatteren er lidt skuffet over, at erindringerne overvejende har givet stof af »anekdotisk karakter« (s. 208). Men de udvalgte 6 bidrag (5 mænd og 1 kvinde) giver et spændende og tankevækkende supplement til HSM's fremstilling. Og det er et spørgsmål om ikke en mere mentalitetshistorisk tilgang, hvor også forhenværende »undragere« blev interviewet eller bedt om at nedfælde erindringer, kunne have skabt en balance mellem »livet på Slotsholmen« og livet ude i lejrene, eller livet, som unge ledige troede fandt sted i lejrene.

Helge Stavnshjerg

Jens Engberg: I minefeltet. Træk af Arbejderbevægelsens historie siden 1936. Udgivet i anledning af Arbejderbevægelsens Erhvervsråds 50-års jubilæum. 1986. 174 s. Kr. 150,-.

Bogen tager udgangspunkt i enkelte af de store sager, som Arbejderbevægelsens Erhvervsråd har været involveret i: Arbejderklassens levevilkår under krigen, det socialdemokratiske program fra 1945: »Fremtidens Danmark« og Selskabsskatten 1986. Men bogens tema er Socialdemokratiets balancegang mellem venstre- og højre-fløjen affødt af partiets to hovedformål, der ifølge Jens Engberg har forskellig vægt og svært at forene: »... det første vejede tungst, men hvoraf det andet dog aldrig blev glemt. Partiet ville sikre og bedre arbejderklassens livsvilkår i det eksisterende kapitalistisk-liberale samfund, samtidig stræbte det efter at tilvejebringe et demokratisk socialistisk samfund....« (s. 9)

Jens Engberg har skrevet en letlæst og spændende bog. Dens største fortjenester ligger i en veldokumenteret præsentation af Erhvervsrådets tilblivelse – »Krisen og Erhvervsrådet 1936« (s. 12–21) og Erhvervsrådets placering i 30'ernes og besættelsestidens udbyggede statsapparat, hvor interesseorganisationerne spillede så stor en rolle: valutaråd, brændselsnævn, kornnævn, mel- og brødnævn med mange flere – »Krig og dagligt arbejde 1942« (s. 22–32). Det er ligeledes nyttigt, at Jens Engberg har frembragt en politisk historisk skrivning om Socialdemokratiets dilemma eller placering i »minefeltet« i 1945, 1956, 1966 og de langstrakte forhandlinger frem mod optagelsen i EF pr. 1. 1. 1974.

Engberg leverer her den første samlede fremstilling af Socialdemokratiets overvejelser og problemer fra 1957 til 1973 i forbindelse med fælleskabets dannelse – »Foran Fællesmarkedet 1957–59, 1961–63« (s. 65–74), »Nordek 1968–70«, »Vejen mod Fællesmarkedet 1971–72« og »Fællesmarkedsbeslutningen 1971–72« (s. 90–120). Herved afdækker Engberg utrolig mange nye og spændende synspunkter og kontakter ud fra Erhvervsrådets, Socialdemokratiets, LO's, AIC's (Arbejderbevægelsens Informations-Central) og diverse private arkiver. Fx. er det da ovenud interessant, at næstformanden i Socialdemokratiet og formand for smedene i 1961 skriver i et brev til Frederik Dalgaard og Jørgen Paldam, henholdsvis formand for Erhvervsrådets bestyrelse og direktør for Erhvervsrådet, den 5. aug. 1961 om Krag: »... Jeg forstår, at udenrigsministeren vel faktisk er parat til betingelsesløst at lade Danmark indmelde sig i Fællesmarkedet, og det skulle ikke undre mig, om han var parat til at tage dette skridt, selv om England i sidste øjeblik afstod herfra ...« (s. 73). Nu var forholdet mellem Krag og Hans Rasmussen særdeles køligt specielt i EF-sagen. Engberg citerer andetsteds fra Krags »Dagbog 1971–1972« s. 97: »... Den stærke smeds standpunkter har vaklet for den letteste brise. Men fagterne og stemeføringen har været præget af kraft ...«. Selv om Engberg ikke fremsætter nye teser om Socialdemokratiets dilemma i 1945, 1956 og 1966 er det alligevel velgørende, at få bekræftet efterfølgende teser ud fra et så solidt kildegrundlag, som Engberg har benyttet:

»Fremtidens Danmark« fra 1945 indeholdt en række rimelige reformkrav, der også for de flestes vedkommende senere blev gennemført, men der var også mange fraser og højtidelig snak om et anderledes samfund beregnet for den aktuelle situation, hvor DKP stod stærkt politisk og fagligt. Efter få år blev »Fremtidens Danmark« lagt på hylden. Truslen fra venstre var ikke længere overhængende, men »Støj fra gaden 1945« (s. 33–43).

Socialdemokratiet havde intet brugbart alternativ til at ophøje det af arbejderne forkastede mæglingsforslag i 1956, og DSF var stiltiende indforstået hermed. Uden 20. partikongres i USSR og Ungarnsopstanden november 1956 havde DKP stået utrolig stærkt ved valget i 1957, hvor Socialdemokratiet kun mistede 4- og DKP 2 mandater. (s. 44–64). Engbergs vurdering af 1966 forhandlingerne mellem S og SF er ligeledes overbevisende: »... SF skulle favnes til døde ...« (s. 84), (s. 75–89).

To kritikpunkter skal dog fremføres mod fremstillingen:

Den er alt for personfikseret. Selv om der er tale om politisk historieskrivning, hvor de politiske hovedaktører må indtage en fremtrædende plads, savnes helt nogle sociologiske og økonomiske analyser, der kunne danne baggrund for nogle af de skildrede konflikter i arbejderbevægelsen. Derfor

må Jens Engbergs forklaringer blive personfikseret og domineret af taktiske overvejelser. Især Jens Otto Krags politiske adfærd skrives der side op og ned om. Ja, læseren efterlades faktisk med den opfattelse, at uden Jens Otto Krag, Thomas Nielsen og Anker Jørgensen (dåværende formand for SID) var Danmark måske ikke blevet medlem af EF pr. 1. 1. 1974. Nu er der tale om en kort og fortættet fremstilling, hvor det kan være vanskeligt at få alle nuancer i den komplicerede EF-tilslutning med, men det antydes, at de materielle argumenter om betalingsbalanceproblemer og levestandardfóringelser i tilfælde af et dansk nej til EF viste sig at være grundløse. Engberg har som bilag aftrykt Jens Otto Krags såkaldte »sorte« trontale, der skulle være holdt i tilfælde af et nej - Bilag 2 s. 131–137. Hertil bemærker Engberg s. 119: »... Iøvrigt må det bemærkes, at det skræmmende indhold af den »sorte« tale ..., siden 1972 – uanset udfaldet af folkeafstemningen og dermed tilslutningen til Fællesmarkedet – er blevet til virkelighed på mange punkter ...«. Det er naturligvis korrekt, at Danmark efter 1973 fik meget betydelige betalingsbalance- og beskæftigelsesproblemer. Men mange vil med god ret kunne hævde, at disse problemer ville have udviklet sig voldsommere, i fald Danmark ikke var blevet medlem af EF.

Det andet kritikpunkt går på, at forfatteren burde have taget S-SF perioden 1971–1973 med i sin fremstilling. Centrumdemokraterne er blot den anden af to partidannelser udgået fra Socialdemokratiet. Det venstresocialistiske parti senere DKP var den første. Når Engberg vil beskrive og forklare træk af Socialdemokratiets færden i »minefeltet« burde konflikten i højresiden af Socialdemokratiet, der spidsede til i efteråret 1973 være inddraget. Herved ville de aktuelle S-SF meningsudvekslinger kunne perspektiveres, og yderligere bekræfte at »Socialdemokratiet befinder sig fortsat i minefeltet«. Forfatteren omtaler udskridningen af højrefløjen i sin indledning s. 10–11 i forbindelse med Fremskridtspartiets dannelse og tilholdssted i nogle år for så mange fra arbejderklassen, at politologer kunne hævde, at partiet var blevet Danmarks næststørste arbejderparti. Derimod omtales Centrumdemokratiet ikke i bogen, og Erhard Jacobsen dukker kun op i fremstillingen i perioden frem til og med oktober 1973.

Helge Stavnshjerg

Brikker til Arbejdsløshedens Historie. Af Tommy P. Christensen, Lisa Elsbøll, Grethe Hamborg, Anne Severin og Torben Svendrup alias Historikergruppen Fempas. Forlaget Fempas. 1985. 175 s. kr. 168,-

Bogen kan inddeles i tre afdelinger. Kap. 1 og 2 består i en letlæst indføring i arbejdsbegreber, arbejdsløshedformer og arbejdsløshed, som begreb.

Anden del består af kap. 3-6 og omhandler eksempler eller »brikker« på arbejdsløshed i det gamle Rom, middelalderens Danmark, 1700-tallets England og sidste del af 1800-tallets Danmark. Disse kapitler er tankevækkende og forfriskende i lyset af problemstillingen og de angivne referencer. Derimod er tredje afdeling angribelig på grund af den meget ensidige partipolitiske linje, der her forfægtes. Kap. 7 - »Reformer i en krisetid« - om 30'ernes Danmark, er en overpakket hyldest til Stauning og hans regering.

K. K. Steincke og fagbevægelsen, fordi de i fællesskab afbødede verdenskrisen i 30'ernes Danmark. Anker Jørgensens politisk afstemte forord og Tove Lindbo Larsens præsentation af arbejdsløshedsproblemerne under krisen i dag og i fremtiden (kap. 8) blegner næsten partipolitisk i lyset af fem-pashistorikernes skønneri af 30'erne.

Forfatterne forsvarer deres fremgangsmåde med, at de ligesom antikkens historieskrivere vil have at menneskeheden skal lære af fortiden: »...For os er historie og ikke mindst samtidshistorie en moralsk foreteelse...« (s. 148). Det ensidige udvalg forsvares med, at hvis en gruppe fra KU (Konservativ Ungdom) havde skrevet om 30'erne ville den have været anderledes. »De ville utvivlsomt have haft travlt med at forsvare de fascistiske og nok også de nazistiske tendenser, der var hos KU i tiden op til 2. verdenskrig. Den slags problemer anser vi for at være uvæsentlige... Vi har istedet beskrevet arbejdsløsheden, som et internationalt fænomen, men også som en størrelse en handlekraftig socialdemokratisk regering kunne gøre noget ved...« (s. 148).

Bogen er således velegnet som grundlag for en politisk debat. Den skal nok udfordre til modsigelse, til højre og venstre for Socialdemokratiet, og sandsynligvis også blandt socialdemokrater.

Helge Stavnshjerg

Per Jørgensen, Lisbeth Steen-Pedersen og Else Trangbæk: Spil ud 2 Idræt og historie. Teknisk Forlag. 1986. 84 s., ill. Kr 115,25.

»Idræt og historie« er 2. del af en ny serie om idræt, »Spil ud«. Serien er beregnet til undervisning i fortrinsvis gymnasiet og HF, og fremstår som sådan indbydende, med gode (ikke overvældende mange) illustrationer, kildeuddrag, spørgsmål og projektforslag. Og især med velvalgte literaturlister for eleven og læreren - og det er godt, idet dette lille 80-siders hæfte i sagens natur kun får kradset i overfladen af de utallige emner, tema'er og problemer, som har med legemskultur at gøre i et historisk perspektiv. Af emner kan nævnes diskussionen om enhedstesen i idrætten, idræt og kvinder og skoleidrættens udvikling.

Det bør nævnes at forfatterne opererer med et bredt legemskulturbegreb, hvor vægten i fremstil-

lingen ganske vist ligger på gymnastikken, men hvor legemskulturens mangfoldighed understreges v.h.j.a. f.eks. Electric Boggie, Workout, mandlige skønhedskonkurrencer og t'ai chi. De kropslige udfoldelsesmuligheder er sandelig overvældende!

Forfatterne holder bogen igennem konsekvent fast i sammenhængen mellem samfund og legemskultur: »Hver kultur og kulturepøke har en dominerende form for legemskultur. Ved at beskæftige sig med denne legemskultur, kan man også få noget at vide om den pågældende kulturs eller kulturrepøkes tanker og ideer« (s. 8). Et indlysende rigtigt udgangspunkt, som naturligvis kalder på mange spørgsmål og en omfattende syntetisk fremstilling. Dette kan (og vil) bogens 3 forfattere ikke nå - men der rejses mange interessante problemstillinger og gives først og fremmest anvisninger på det videre arbejde. Eleverne opfordres til at lave »Grav hvor du står«-projekter, og de tre afsluttende eksempler på projekter (om islandsk legemskultur omkr. år 1000, det danske landbrugssamfunds legemskultur omkr. 1900 og bylegemskultur i 1980'erne) lægger ud over det teoretiske og kilde-mæssige arbejde forfriskende nok vægt på konkret, praktisk arbejde - at bruge nogle idræts-(eller historie-)timer på Knattleikr, »So i hul« eller Workout gør arbejdet med idrætshistorie spændende og nærværende: »Sved hvor du står«.

Poul E. Porskær Poulsen

Heino Døygård: Fra det nu forsvundne Dansk Vestindien. Strandbergs Forlag. 1987. 96 s., ill. Kr. 88,50.

Strandbergs Forlag har udgivet en snes populære billedbøger i serien »Fra det nu forsvundne...«. Seneste skud på stammen er Heino Døygårds om Dansk Vestindien.

Den pæne lille bog indeholder en ti siders indledning om Dansk Vestindiens historie samt firs sider illustrationer med forklarende tekster. Ingen af delene er dog særlig gode: billederne er så godt som alle gammelkendte (og relativt dårligt reproduceret), og teksterne er mestendels helt traditionelle.

For den, som i forvejen kender lidt til Dansk Vestindien, er der intet nyt at hente i bogens noget tilfældige udpluk af materialer og meninger.

Erik Gøbel

Hans Gregersen: Trankebar. Wormianum. 1987. 160 s., ill. Kr. 166,-

Denne bog giver en populær fremstilling af Trankebar i årene fra cirka 1616 til 1845, hvor byen med opland var under dansk herredømme. Hans Gregersen har på udmærket vis gennemgået og sammenskrevet den vigtigste litteratur om den lille

by på Indiens østkyst. Den velskrevne fremstilling er temmelig personcenteret men inddrager vigtige aspekter som skibsrejserne, dagligdagen i kolonien, handelen og europæernes møde med den indiske befolkning og kultur. Desuden gør forfatteren godt rede for den generelle danske og internationale økonomisk-politiske situation, som dannede afgørende ramme om danskernes virke i Indien. Endelig har Hans Gregersen i tekst og billeder glimrende indfanget stemningen i Trankebar i dag, hvor den er en ualmindelig afsidesliggende stillestående fiskerlandsby i, hvad man kunne kalde, malerisk forfald.

Erik Gøbel

Edit Rasmussen: Mester og svend. Studier over københavnske tømrer- og murersvendenes lønproblemer og sociale forhold 1756–1800. Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie nr. 43. 1985. 343 s. Kr. 233,45

I »Mester og svend« forsøger forfatteren at kaste lys over to af de store lavs svendeforhold i anden halvdel af 1700-tallet.

Fordi forfatteren har valgt at gå op til år 1800 får vi de dramatiske og afgørende begivenheder i 1790'erne med: Tømrerstrejken i 1794, Københavns brand i 1795 og myndighedernes lovarbejde efter tømrerstrejken, der resulterede i en reform af lavsforholdene. Det er forfatterens intention at belyse, hvorvidt håndværkerne fik del i konjunkturopsvinget under den florissante periode. Ja der spørges direkte: Kunne svendene leve af deres løn?

Desuden har forfatteren, arkivar Edit Rasmussen, konstateret, at murersvendene var lønførende i forhold til tømrersvendene og har derfor stillet spørgsmål om, hvorvidt dette skyldtes længere læretid, lavere svendeantal eller måske en bedre svendeorganisation.

Bogen indeholder et væld af oplysninger om svendenes sociale og lønmæssige forhold. En lang række arkivalier er nøje gennemgået for at klarlægge udviklingen inden for de to lav.

Tømrerstrejken i 1794 er en nøglehændelse i bogen. Forfatteren har forsøgt at spore en udvikling, der kan forklare de voldsomme opgør, som tømrersvendene i 1794 vovede at tage med arbejdsgivere og myndigheder. Ganske vist var de tyske svende dominerende i strejkeforløbet, men de havde støtte fra danske svende.

Det er Edit Rasmussens konklusion, at en tømrersvends familie ikke kunne leve af en svendeløn, og at hustruens indtægt må have været et nødvendigt bidrag til familiens økonomi. Hun mener også, at myndighedernes sociale hensyntagen til svendene, der viste sig i en række love, var en erkendelse af, at svendene næppe kunne klare sig for deres egen løn. Murersvendene havde gennemgående bedre løn, men hvorvidt en murerfamilie

kunne klare sig økonomisk for en murerløn står ubesvaret hen, da forfatteren ikke mener, at kilde-materialet tillader en endelig vurdering af dette forhold.

Tømrersvendene kæmpede gennem hele perioden for en løn, der svarede til murersvendenes. Først efter branden i 1795 lykkedes det. Da var efterspørgslen efter deres arbejdskraft så stor, at lønforbedringerne kunne opnås.

At murersvendene klarede sig bedre end tømrersvendene i størstedelen af perioden forklares ved, at de havde længere læretid og at der var bedre sammenhold mellem mestre og svende i murerlavet.

Edit Rasmussen ser tømrersvendenes konsekvente kamp for at erhverve bedre løn som det gennemgående tema, der leder op til tømrerstrejken i 1794 og som også var denne strejkes centrale krav. I ret fyldige afsnit skildres tømrersvendenes kamp under strejken, hvor ialt 294 svende nedlagde arbejdet.

På grund af lønperspektivet lægges der ikke større vægt på andre motiver, der kan have medvirket til strejkens udbrud og voldsomme forløb. Her tænker jeg på traditionelle svenderettigheder, der blev krænket. Således ønskede nogle svende at rejse tilbage til Tyskland, hvilket blev dem nægtet. Og midt under strejken blev svendenes talsmand fængslet. Der var her tale om klare krænkelser af traditionelle rettigheder, som i periodens andre sager kunne få almindelige mennesker til at reagere kraftigt mod myndighederne.

Afslutningsvis skitserer forfatteren nogle lange linier. Hun tegner et billede af perioden som en opløsningsstid for det gamle lavssamfund. Allerede i 1741 havde myndighederne berøvet lavene deres domsmyndighed, og i anden halvdel af 1700-tallet undergravedes lavene ved det stadig øgede antal frimestre.

Ca. sidste halvdel af bogen udgøres af diverse bilagsmateriale, hvoraf noget har generel interesse, men hvoraf andet er alt for specielt til at have almen interesse.

Det er lykkedes forfatteren at udvide kendskabet til murer- og tømrersvendenes sociale forhold i perioden. Emnet er ganske godt beskrevet i forvejen af bl.a. Camillus Nyrop, Albert Olsen og bl.a. Henry Bruun. Men det er Edit Rasmussens fortjeneste at have dykket dybere ned i kilderne end andre for at kunne belyse grundlæggende økonomiske forhold. Det er dog en skam, at denne grundige arkivalske gennemgang også har sat sine spor i sproget, så det er blevet noget stift.

Bent Blüdnikow

Anmeldelser

Flemming Rune Petersen og Gerda Meyhoff: Søborg Sø – gennem sump til agerland. Landvindingslagets bogudvalg v/ L. Meyhoff, Odderholm, Bygaden 64, 3230 Græsted. 1986. 232 s., ill. Kr. 145,-.

Allerede i 1795 blev afvandingen af Søborg Sø i Nordsjælland påbegyndt, men først ved en tredje afvanding i 1940'erne blev området virkelig effektivt tørlagt og omdannet til givtig landbrugsjord i lighed med f.eks. Lammefjorden. Det gik »gennem sump til agerland«, som det helt højtideligt hedder i undertitlen på den bog, som søens lodsejere udgav i 1986, ca. hundrede år efter gennemførelsen af den anden og afgørende afvanding med kultivering til følge. Det er en bog om ingeniørkunst, opfindersnilde og jordbrugskultur under de vanskeligste forhold. Det er samtidig lokalhistorie, som spænder vidt, og som også får menneskene med. Både de store, der stod for initiativet og ledelsen, og de mange, der tilbragte år med hårdt og koldt arbejde i dynd og mudder.

Det er tydeligt, at bogens to forfattere begge er særdeles fortrolige med emnet og egnen, og de skriver, så man let lever sig ind i de store og små begivenheder omkring søen. Det kan være om ingeniør Andersens muddermaskine, om høauktionerne eller om livet i arbejdskolonnerne ved kanalgravningen, hvor den lokale arbejdsstyrke og de mange svenske arbejdere blev blandet. Der er indledende afsnit om tiden før udtørringen, men hovedvægten er forståeligt nok lagt på det, der ikke tidligere er behandlet grundigt, nemlig den store afvanding, som ejeren af søen, lensgreve Krag-Juel-Vind-Frijs til Frijsenborg bekostede i årene fra 1872, og som den sagkyndige kulturtekniker P. B. Feilberg gennemførte. Beskrivelsen føres frem til nutiden over salget og udstykningen i 1915 samt den påfølgende opbygning af en håndfuld fortrinsvis lidt større landbrug på søbunden.

For en lidt videre læserkreds er det afgørende i bogen udnyttelsen af Feilbergs privatarkiv i Rigsarkivet og i privateje. Der kombineres med lokale erindringer, som netop de lokalkendte forfattere har haft forudsætninger for at finde. På den måde er der givet et interessant nærbillede af, hvordan et af forrige århundredes store landvindingsprojekter blev organiseret og gennemført. Man kan mene, at Frijs og Feilberg placeres lidt vel meget i helteroller, men man må ikke glemme, at efter datidens forhold var det både økonomisk og teknisk en præstation af rang, og der er ikke noget at sige til, at folk på søen har lyst til at hædre deres minde. De spørgsmålstejn, man i dag ville sætte ved et så stærkt indgreb i miljø og natur, lå næppe for i tider, hvor landbrugsjord var en mangelvare, og sagen omgærdet af national begejstring.

Bogen er godt illustreret med kort, tekniske tegninger, glimt fra aviser og arkivalier samt ikke mindst med fotografier fra arbejdet på søen. Des-

være står tekst og billeder for uensartet; billederne ofte bleget og teksten for hårdt med alt for tunge, sorte overskrifter. Heller ikke papir og omslag er videre indbydende. Mange har med god grund støttet udgivelsen økonomisk, men desværre ikke nok til, at det lodige indhold teknisk set står professionelt.

Margit Mogensén

Klavs Becker-Larsen: Tunestillingen. Feltbefæstningen fra Roskilde fjord til Køge bugt (+ Stillingens værker på 5 kortblade 1:20.000) indb. Roskilde Museums Forlag, 1986. 296 s., ill. Kr. 300,- (til medlemmer af historiske foreninger kr. 225,-).

En af Sikringsstyrkens opgaver under 1. Verdenskrig var at befæste og bemande en ca. 22 km lang skyttegravslinje fra Roskilde fjord til Køge bugt, den såkaldte Tunestilling. Det militære anlæg skulle styrke forsvaret af hovedstaden efter at det var blevet klart, at Vestenceinten ikke var tilstrækkelig som værn mod langtrækkende artilleri. Tunestillingen blev etableret fra 1915 og var i funktion indtil Sikringsstyrkens hjemsendelse. Den bestod af skyttegrave, pigtrådsspærringer samt betonstøbte artilleristillinger og mandskabsrum.

Med Klavs Becker-Larsens pompøse værk kan det nok siges, at denne efter alt at dømme spinkle befæstning har fået sin endelige publikation. Bogens styrke ligger i den tætte og detaillerede beskrivelse af anlæggets enkelte dele. Den militære sprogbrug og stærke fokusering på de tekniske momenter bevirker, at værket nok i særlig grad henvender sig til militærhistorisk interesserede. Teksten går ofte meget tæt på de benyttede kilder, og somme steder kan det være svært at skelne forfatterens egne ord fra kildeuddragene. Det er næppe lykkedes fuldt ud at sætte intentionerne bag Tunestillingen ind i en bredere historisk sammenhæng. Et oplivende moment er beskrivelsen af forholdet mellem skyttegravssoldaterne og de hårdt belastede kvarterværter og lodsejere, der blev berørt af de militære aktiviteter.

Bogens hele udstyr såvel indbinding, illustrering og sats er generøs. Billedsiden står fint, og forfatteren har til gavn udnyttet de militære arkivaliers billedmuligheder. Hans »feltarbejde« med at lokalisere rester af anlægget i landskabet er godt integreret i teksten og billederne.

Tematisk knytter værket sig til de nye undersøgelser af tyske befæstningsanlæg ved den jyske vestkyst fra 2. Verdenskrig. Nu mangler vi så kun den egentlige redegørelse for Vestenceinten for at have rimeligt nutidige beskrivelser af de store befæstningsarbejder inden for de seneste hundrede år.

Peter Bondesen

J. Ingemann Pedersen: Susåen og Den Danneskjoldske Kanal. Historisk Samfund for Præstø Amt. 1986. 96 s., ill. Kr 110,-.

Det er ganske tankevækkende, at mens man i herregårdshaverne omkring 1800 gjorde alt for at fremkalde romantisk natur, så arbejdedes der uden for havemurene intenst med at styre naturen og få den gjort nyttig. At det skete på landbrugsområdet, ved alle, hvorimod det er som om der har været mindre blæst om de fysiske forandringer, der skulle gavne transport, handel og tidlig industri; noget der i høj grad også fik følger for landskabet.

Fra 1700-tallets slutning vrimlede det også i Danmark med sindrige planer for regulering og udnyttelse af vandløbene. Det var kanalernes tid. De var dyre og vanskelige at anlægge med datidens teknik, men man kunne spare besværlig transport med bønderovne på dårlige veje, hvis varerne snildt kunne befordres til udskibning ad en kanal. At tab af naturværdier kunne blive en del af omkostningen tænkte man mindre på, når det blot drejede sig om almindelige marker uden for herregårdsområdet.

Meget forblev på tegnebrættet, men nogle få kanalprojekter blev ført igennem. Et af dem var »Den Danneskjoldske Kanal«, som ved at gøre Susåen sejlbare for pramme helt til Næstved skulle sikre, at København under alle forhold kunne få nødvendige forsyninger af brænde fra de Midtsjællandske skove. Kanalen, der blev indviet på festlig vis i 1812, var anlagt på initiativ af grev C. C. S. Danneskjold-Samsøe (1774–1823), dengang overdirektør ved Gisselfeld gods, ejer af Bavelse og Næsbyholm og desuden amtmand over Præstø Amt.

Lokalhistorikeren J. Ingemann Pedersen har i en grundig og smukt tilrettelagt bog fortalt historien om det i flere henseender imponerende anlæg og de mænd, der stod for gennemførelsen. Det er en fortrinlig idé at tage emnet op, da det både som lokalhistorie er godt stof, der giver mulighed for behandling fra mange vinkler – f.eks. også en miljø- og landskabsmæssig. Forfatteren har mest valgt den teknisk-økonomiske og den personalhistoriske. Navnlig i de første afsnit gives en god samfundsmæssig baggrund, men videre frem kræver det betydelig koncentration at bevare overblikket, fordi indholdet i de benyttede kilder så at sige tager over. Det kan også være svært at se, hvor man er kronologisk i kanalens ca. halvtredsårige virksomhedsperiode, og af overskrifterne fremgår det ikke. Dem havde man i øvrigt fået bedre gavn af, hvis der havde været en indholdsfortegnelse til læsernes orientering. Der er mange, mange detaljer i bogen, som viser, at grundige arkivstudier er gået forud. Det kan være godt for den, der vil anvende bogen som kilde til andre studier, men det betyder desværre også, at læsningen visse steder bliver lidt tung. Nogle små opsamlende afsnit og mellemkonklusioner ville have hjulpet.

Disse bemærkninger til formen og dispositionen skal imidlertid ikke overskygge, at en fin sag er lagt frem. Vel illustreret, saglig og et arbejde, der bør være med til at skabe mere interesse for tidlig dansk foretagervirksomhed i landdistrikterne. Bogen slutter med gode moderne fotografier, som viser, hvordan sporene af den teknik, som jernbanerne og vejnettet m.m. overflødiggjorde, stadig kan ses. Mon tilsvarende ikke findes upåagtet andre steder og fortjener at blive beskrevet og registreret, mens tid er?

Margit Mogensen

Marinus Sørensen & Svend Martin Nielsen: Fortid og nutid i Foulum og omegn. En historisk beretning om Forsøgsanlæg Foulums område. Beretning fra Statens Husdyrbrugsforsøg. I kommission hos Landhusholdningsselskabets forlag. 1986. 116 s., ill. Kr. 60,-.

Tjele er omtalt flere gange i litteraturhistorien, fordi dette herresæde som bekendt dannede kulisse for Marie Grubbes ungdommelige udskjelser. Nu bliver nabolandsbyen Foulum, som gennem århundreder har stået i skyggen af det magtfulde Tjele, verdenskendt i husdyrbrugs- og planteavlsvidenskaben. Her indviede man i april 1984 første store etape i udflytningen af Statens Husdyrbrugsforsøg, nu bedre kendt som Forsøgsanlæg Foulum.

I den anledning har Statens Husdyrbrugsforsøg udsendt en »beretning«, der indeholder intet mindre end en historisk skildring af det område, forsøgsanlægget lægger beslag på. Først Viborg kommune, siden landbrugsministeriet, opkøbte i alt 400 ha landbrugsjord, heraf det meste i Foulum ejerlav, resten i nabobyerne Formyre og Velds. Der skal senere opkøbes yderligere ca. 100 ha, og hermed er i realiteten Foulum ophørt med at eksistere som traditionelt landbosamfund.

Fhv. forsøgsleder Marinus Sørensen har skrevet den historiske gennemgang, mens Svend Martin Nielsen har skrevet et mindre afsnit om forsøgsanlæggets etablering og den nærmeste fremtid. Det historiske afsnit er baseret på et udmærket udvalg af utrykte kilder: Tjele godsarkiv, herreds- og amtsstuearkiver, Matriklen 1688, folketællinger, kirkebøger, matrikelkort m.v. Resultatet er blevet et stykke landsbyhistorie i den traditionelle genre, og vurderet på denne genres egne betingelser er arbejdet såmænd udmærket. Sørensen har – fornemmer man tydeligt – lagt et stort arbejde i opspringen af kilder.

Beretningen starter ved sjette istid f.Kr., behandler dernæst arkæologiske fund, stednavne, landgilde og hoveri, hovedgården Tjele, landboreformerne, overgangen til selveje, udstykning og hedeopdyrkning. Halvdelen af teksten er viet en »matrikelbiografi«, hvor de 36 ejendomme, som

helt eller delvist afgav deres jord til staten, er skildret. For en gangs skyld falder det arkæologiske afsnit smukt ind i helheden: De arkæologiske udgravninger i forbindelse med opførelsen af forsøgsanlæggets bygninger afdækkede hele jernalderens Foulum fra ca. 300–700 e. Kr. Et andet interessant punkt drejer sig om selvejerkøbene, der fandt sted forholdsvis sent i 1860–70'erne. I samme øjeblik, bønderne havde fået skøde på deres gårde, gik de i gang med at udstykke hedeodderne i småbrug, hvorved antallet af landbrugsbedrifter i løbet af kort tid mere end fordobledes.

I grunden er Foulums historie trist og ynkværdig. I 1652 ophørte landsbyen med at eksistere som selvstændigt sogn, idet det blev lagt under Tjele. Kirken blev nedrevet, men kirke- og præstegård kunne byen allernådigst få lov at beholde. I kun hundrede år fra o. 1870 til 1972 skulle landsbyen opleve en slags »autonomi« i forhold til det altdominerende Tjele. Omkring 1. oktober 1972 var det meste af byens jorder opkøbt, fire år senere var bygninger, hegn m.v. revet ned, men først i 1980 påbegyndte landbrugsministeriet det egentlige anlægsarbejde...

Ifølge forordet var disse begivenheder »skelsættende i egnens historie, og de beboere, der afstod deres ejendomme til formålet, var dem der mest fik det at føle«. Det er ikke mindst med henblik på dem, hedder det videre, at beretningen er udsendt. – Til fornøjelse eller til trøst?

Asger Th. Simonsen

Danmarks Kirker. Århus Amt. 5. bd. hft. 29. Kbh. 1986. Ved Birgit Als Hansen, Kjeld de Fine Licht, Vibeke Michelsen og Ole Olesen. Nationalmuseet. Side 2593–2712. Kr. 85,-.

Hvilsted, Torrild, Hundslund og Ørting kirker i Hads Herred, Århus Amt er nu beskrevet i Kirkeværket. Inventariseringerne af kirkerne i Århus Amt er ved at klinge ud, og man afventer interesse, hvor redaktionen så vil gå igang. Værkets høje standard og centrale emnekreds medfører, at man gerne ser arbejdet igangsat i andre amter. Der er grund til at fremhæve Poul Kristensens fornemme trykning også af dette hefte. Billedreproduktionsarbejdet, som ellers undertiden kan svigte i den moderne tryktechnik, er forbilledligt udført hos F. Henriksens Efterf.

I kulturhistorisk sammenhæng er det nok især de behandlede kirkers inventar, der står stærkest. Middelalderstykkerne er bedst repræsenteret i Ørting kirke, hvorfra det kendte korbuekrucifiks fra begyndelsen af 1200-tallet udført i »de gyldne altres« ejendommelige teknik stammer. Siden 1892 har det været på Nationalmuseet. Det pryder bogens omslag i fotograf Lennart Larsens fornemme gengivelse. Mens korset bestemmes som et dansk arbejde er samme kirkes døbefont et af de få im-

portstykker fra Gotland dateret ca. 1250. Kalkstensfontens stramme form adskiller sig fra de hjemlige stenhuggerarbejder i nabokirkerne.

Ikke mindre end to af de beskrevne kirkes store renaissancealtertavler bærer de vigtige kunstner-signaturer. I Torrild kirke er tavlen signeret 1610 af billedskæreren Oluf Olufsen og maleren Laurits Andersen Riber. Tavlen i Hundslund er signeret 1613 af Michel snedker i Vrold og igen af Laurits Andersen. Sammen med det signerede epitafium fra o. 1608 forestillende rådmand Hans Jessen i Ribe domkirke har vi her nogle af de faste holddepunkter, når renaissancemaleren L. Andersen Riber skal beskrives. Otto Norn har tidligere beskæftiget sig med ham, men der var sikkert god grund til at tage ham op igen f.eks. i relation til hans mæcen »lærde« Holger Rosenkrantz til Rosenholm. Derved kunne de kirkelige arbejder stilles over for de profane.

Kirkernes museale rolle træder også frem i dette hefte. I Hvilsted kirke bemærker man noget så ejendommeligt som en oldermandsstok fra 1834, hvori bylavets mænd har indskåret deres signaturer.

Peter Bondesen

Jørgen Ganshorn og Niels Erik Jensen: Randers bindingsværk. Østjysk byggetradition ca. 1530–1800. Udgivet af Randers amts historiske samfund. 1987. 104 p., ill. Kr. 75,00.

Bogens to forfattere er begge akademisk uddannede arkitekter. Ind til for nylig, hvor Ganshorn blev ansat ved Fredningsstyrelsen, har de i fællesskab drevet en tegnestue med bygningsrestauration som speciale. På denne baggrund har de to forfattere sammen skrevet flere publikationer om ældre dansk byggetradition og bygningsvedligeholdelse. Samtlige deres arbejder vidner om stor hengivenhed over for fortidens hjemlige byggetradition samt interesse for at bevare de endnu eksisterende rester heraf for eftertiden. Det er således i mere end én forstand erfarne og kompetente folk, der hér behandler bindingsværksbygninger i Randers.

Hensigten med udgivelsen af »Randers bindingsværk« er ifølge forfatterne »at give et indblik i den borgerlige bebyggelse i Randers i tiden frem til ca. 1800«, det vil i store træk sige i den periode, hvor bindingsværket opstod og blev den fremherskende byggetekniske konstruktion for almindelige borgeres boliger, værksteder m.v. Forfatterne har lagt hovedvægten på bygningskonstruktion og -dekoration med udsyn til byggetradition i andre, primært østjyske købstæder, ligesom Randers bys udvikling også inddrages, hvor det har relevans.

Bogen behandler ikke blot de idag få bevarede bindingsværksbygninger i Randers, men også den del af byens engang mange bindingsværkshuse,

hvis eksistens, man har kendskab til igennem forskellige former for dokumentation, det være sig i kraft af overleverede bygningselementer, ældre fotos og malerier samt illustrationer i publikationer fra specielt sidste halvdel af det 19. århundrede. Man får dermed et ganske godt indblik i bindingsværksbyggeriets udbredelse i Randers i begyndelsen af dette århundrede, hvor bindingsværket allerede havde været på retur i omkring et sekel. Men som i så mange andre danske købstæder, har også randhusianerne haft en honnet ambition om til enhver tid at give deres værksteds-, forretnings- og boligbygninger m.v. en tidssvarende udformning og udstyr, hvorfor man i mange tilfælde har ladet ældre og mere eller mindre udtjente bindingsværkshuse erstatte af moderne grundmurede bygninger eller simpelthen har ladet dem forslumme med sanering til følge. Idag er der således kun 10 bindingsværkshuse tilbage i Randers.

Bogen behandler i tre sammenhængende kapitler udviklingen i Randers bindingsværket fra dets opståen i middelalderen over perioden 1550–1650 og frem til årene 1650–1800. I et fjerde selvstændigt og noget løsrevet kapitel gøres der nøje rede for de specielle randhusianske udformning af bindingsværkets mest dekorative element, knægtene (der dog også havde en konstruktiv funktion), mens det afsluttende kapitel rummer en registrant over de i Randers bevarede bindingsværkshuse. Bogen er forsynet med litteraturliste, sted- og navneregister samt en meget nyttig bindingsværksterminologi. – Når man tager i betragtning, at der kun er bevaret 10 bindingsværkshuse i Randers, og at de alle 10 behandles i de fire forudgående kapitler i den lille publikation, samt at bogen er udstyret med stedregister, forekommer registrantkapitlet at være temmelig overflødig. Dette skal ikke mindst ses på baggrund af de mange gentagelser i såvel tekst som billeder (således går 8 illustrationer igen på de 104 sider). Dertil kommer, at registranten i dette tilfælde har fået en noget utraditionel og uhensigtsmæssig udformning, idet de 10 huse er behandlet i kronologisk orden – ligesom i de forudgående kapitler – og ikke i gade-alfabetisk orden, som man plejer. Dette gør registrantkapitlet noget uoverskueligt og derfor mindre anvendeligt.

Hovedvægten er som sagt lagt på de æstetiske og byggetekniske aspekter, hvorfor man i høj grad mangler information om bygningernes funktion (som købmændsgårde, værksteds- og boligbygninger m.v.), deres indretning og udstyr, ligesom man savner oplysninger om de mennesker, der lod de pågældende huse opføre og boede dem (var det velhavende købmænd, velstående håndværkere med mange svende og lærlinge, eller var det småkårsfamilier, der boede til leje?). Disse mennesker beskrives i bogens indledning som »borgerlige«, men det dokumenteres ikke. På flere af de gamle fotos, der er gengivet i bogen, optræder mennesker, der på én eller anden måde må have haft relation til disse huse. Disse menneskers betydning for hu-

senes tilblivelse og fortsatte eksistens eller mangel på samme har kedeligt nok ikke haft forfatterens bevågenhed. En smule interesse herfor havde ellers været på sin plads og ville have givet bogen lidt mere perspektiv.

Bortset fra disse indvendinger er der kommet en pæn publikation ud af det. Særlig bemærkelsesværdig er det righoldige fotografiske materiale af såvel ny som ældre dato.

I de sidste par år har flere publikationer om dansk bindingsværk set dagens lys. Det drejer sig i alle tilfælde om detailstudier (om bindingsværk i København, og en monografi om det ældste bevarede bindingsværkshus i Ribe). Det er selvfølgelig nyttigt – og glædeligt – at se interessen for lokal byggetradition udmønte sig i sådanne udgivelser, men man kunne ønske sig, at kræfterne i stedet for eller sideløbende hermed blev samlet om et ajourført oversigtsværk om det hjemlige bindingsværksbyggeri. Det er fortsat Chr. Axel Jensens »Dansk Bindingsværk« fra 1933, der står som hovedværket om denne særlige byggetradition. Middelalderarkæologer, etnologer, arkitekter og kunsthistorikere burde have meget nyt af føje til Chr. Axel Jensens nu mere end 50 år gamle pionerarbejde.

Anne Christiansen

Birgitte Dedenroth-Schou, Axel Hjort-Enemark og Ole Thisgaard: Overmarksgården 1917–1987. Kolding. 1987. 92 s., ill. Kr. 50,-.

Forsorgshjemmet »Overmarksgården« ved Kolding fyldte i foråret 1987 70 år. I den anledning udsendte institutionen et upræsentløst jubilæumsskrift i A-4 format. I bogens hoveddel gennemgår arkivar Denderoth-Schou først fattigforsorgen fra middelalderen til 1917, hvor det er muligt med Kolding som udgangspunkt. Der tegnes ikke mindst et fint rids af forholdene på Kolding fattiggård, og teksten suppleres af en række fotos fra omkring 1910, der fortæller det, som ord alene ikke kan. Her som i det følgende afsnit om »Overmarksgården« aftrykkes en række af de regler, som »lemmerne« og de anbragte har haft at følge. Herved fremlægges et materiale, så læseren selv kan gå videre med at studere detaljerne i de skiftende intentioner, der har ligget bag institutionsanbringelsen. I rask rækkefølge disponeres fremstillingen hovedsageligt omkring de forskellige bestyrere på institutionen. Nok sætter de deres præg på dagligdagen og reglementernes fortolkning, men det er et spørgsmål om ikke den disponering i for høj grad understreger, at det er en institutionshistorie »fra oven«, fra lederniveau.

»Overmarksgården« var allerede i 30'erne blevet arbejdsanstalt for hele Vejle amt, men fortsat med Kolding kommune som ejer. I 1974 købte Vejle amt institutionen og havde forinden – i 1970 – overtaget administrationen. Perioden som amts-

kommunal institution i bogens sidste del er skrevet af afdelingsleder Axel Hjort-Enemark og socialrådgiver Ole Thisgaard. Præcist præsenterer de institutionens nuværende problemer og funktioner og flot trækkes linierne for institutionsarbejdet til sidst op i det perspektivrige afsnit »Hvad lærte historien os«. Her trækkes trådene tilbage til bogens første del og bogens styrke – at være skrevet både af en historiker og af professionelle socialarbejdere – kommer klart frem. Med det udgangspunkt, at der vedblivende er en gruppe mennesker, der bliver »afvigere« og får brug for hjælp – derved har velfærds- eller socialstaten intet ændret – ser de *kritisk* på institutionens muligheder og rolle for at hjælpe. Ikke mindst herved bryder de staven over mange ældre institutionsfestskrifter, der kun har kunnet rumme ros til institutionsbehandlings »fremskridt«. For dem ligger institutionens opgave ikke kun i at tilpasse afvigerne til samfundets normer, men lige så meget i at ændre samfundets indstilling til afvigerne (s. 87).

Alt i alt en lille nyttig bog, der nok kan tjene som model for andre institutioner, der ikke kan bekoste det store og dyre festskrift.

John T. Lauridsen

Varde Museum 1912–1987. Varde i Billedkunsten. Redigeret af Ole Faber. Varde Museum 1987. 108 s., ill. Kr. 50,-.

Varde Museum fejrede 75 års jubilæum i 1987 og markerede dagen med udgivelsen af et festskrift. Den nuværende museumsleder Ole Faber beretter om institutionens oprettelse og udvikling indtil 1953, mens hans forgænger Søren Manøe fortæller om tiden frem til i dag.

Varde Museum hører til de institutioner, der skylder en mæcen sin start. Købmand Cornelis Stau gav betydelige pengegaver til opførelsen af den pompøse museumsbygning tegnet af Christiansborgs arkitekt Thorvald Jørgensen og skænkede store dele af sin antikvitetsamling til museet. Ole Faber viser Staus afhængighed af Kunstindustrimuseet og hvorledes netop antikviteterne kom til at præge Varde Museum. Søren Manøe redegør for etableringen af museumsforbundet omkring Varde Museum. Han forklarer, hvordan dette forbund ene af de konstruktioner, der blev etableret i 1970'erne, har haft så god en udvikling. Enkelte, stærke bestyrelsesmedlemmer har kunnet samle trådene og museets afdelinger har fungeret med en udstrakt decentralisering.

Bogens anden del består af et katalog over de malede Vardemotiver, der blev vist på jubilæumsudstillingen. I et indledningsafsnit trækker Hasse Jørgensen nogle hovedlinjer i det topografiske maleris kulturhistorie op. Og, Vardematerialet viser et tydeligt skel omkring 1890. Før denne tid var gaderum og bygninger gengivet som var de ny-

standsatte. Efter 1890 skildrede man byens få, ældre strøg og huse gerne i et malerisk forfald. Den topografiske genre fik tilført nyt blod med de tekniske skolers formelle undervisning i perspektivtegning, og læerne på skolen i Varde har betydet noget for videreførelsen af det topografiske maleri i vort århundrede. Selve kataloget er udarbejdet af kunsthistorikeren Kirsten Gøtze. Grundoplysningerne er ret fyldige, men man savner ofte en egentlig billedbeskrivelse og især angivelser af, hvornår og hvorfra de billeder, som Varde Museum ejer, blev anskaffet. Det museologiske synspunkt, der kunne have forbundet bogens to dele, mangler. Billedgengivelser og hele bogens udstyr er nydeligt, og der føjes ny viden til vor museumshistorie.

Peter Bondesen

Steffen M. Søndergaard, m.fl.: Grønnegade 12 i Ribe. Et gavlhus fra 1500-årene og dets historie. Fredningsstyrelsen og Den antikvariske Samling i Ribe. 1986. 73 s., ill. Kr. 50,-.

Grønnegade 12 er det ældste bevarede bindingsværkshus i Ribe. Bl.a. derfor er det forlængst blevet fredet. Desværre forpligter fredning ikke tilstrækkeligt hverken ejeren af et fredet hus eller det offentlige til at sørge for løbende vedligeholdelse. Således var Grønnegade 12 i Ribe, da det i 1972 skiftede ejer, i meget dårlig bevaringsmæssig stand; tillige var det uhensigtsmæssigt indrettet. Begge dele var de nye ejere heldigvis indstillet på at gøre noget ved og det hurtigst muligt. En henvendelse til Fredningsstyrelsen resulterede i, at denne iværksatte og bekostede udarbejdelsen af et restaureringsforslag baseret på en bygningsarkæologisk undersøgelse foretaget af arkitektstuderende Steffen M. Søndergaard – den ene af bogens forfattere. Forslaget blev realiseret i årene 1976–83 af den nu udklægede arkitekt Søndergaard. Parallelt hermed har Den antikvariske Samling i Ribe ved museumsinspektør Per Kristian Madsen – en anden af bogens forfattere – foretaget udgravning i en del af huset, ligesom han er ansvarlig for, at der blev foretaget en dendrokronologisk undersøgelse af husets træværk med henblik på en afklaring af henholdsvis husets oprindelige indretning og alder. Det er de spændende resultater af disse undersøgelser, der er samlet i publikationen »Grønnegade 12...« perspektiveret af en artikel af Hans Henrik Engquist om (gavl)huset som bygnings-type og en artikel af Ole Degn om husets ejere og beboere set i et socialhistorisk lys. – De to sidstnævnte forfattere kendes begge fra deres mange og meget indsigtfulde undersøgelser af henholdsvis bygningskultur og boligforhold, ligesom de begge tidligere har beskæftiget sig indgående med Ribe inden for hver deres fagområde.

Steffen M. Søndergaard indleder bogen med at give en kort beskrivelse af det 11 fag lange gavlhus

i Grønnegade 12. Dernæst redegør han omhyggeligt for reetableringen af husets bindingsværkskonstruktion, der sine steder, grundet manglende vedligeholdelse og skiftende tiders ombygninger, truede med at styrte sammen. Instruktive »før-og-nu«-tegninger illustrerer dette på bedste vis. Restaureringsarbejdet er overalt foretaget med udgangspunkt i husets oprindelige konstruktion, der forinden var blevet undersøgt og klarlagt. Også husets oprindelige plandisposition er der taget tilbørlig hensyn til i nyindretningen med de forskellige moderne bekvemmeligheder. – Det er sådan, bygningsrestaureringsarbejde bør gøres!

Per Kristian Madsen har skrevet de følgende to afsnit om udgravningsarbejdet i Grønnegadehuset og om dets datering. – I forbindelse med restaureringen og moderniseringen af huset var det nødvendigt at sænke gulvet i nogle af rummene. Da man bortgravede fyldjorden under det fjernede gulv, stødte man imidlertid på en ældre munkestensbelægning, som også måtte fjernes, men som man forinden fandt det værd at undersøge nærmere i håbet om at afeske det oplysninger om den oprindelige ruminddeling og om husets opførelsetidspunkt. Dette lykkedes kun delvist, idet man måtte grave endnu længere ned, før man nåede den første gulvbelægning. Overraskende fortalte undersøgelsen heraf, at Grønnegade 12 fra starten havde haft en anden plandisposition end ventet, d.v.s. end man finder i andre ripensiske gavlhuse fra tiden efter den store brand i 1580. Udgravningerne gav ikke yderligere oplysning om husets opførelsetidspunkt. På stilistisk grundlag kan dette fastsættes til 1525–50. På basis af historisk kildemateriale kan det føres tilbage til 1545. Da man gerne ville være helt sikker på dette spørgsmål, blev også den naturvidenskabelige dateringsmetode taget i brug, nærmere betegnet dendrokronologien (bestemmelsen af træs alder ved hjælp af årringene). Det var første gang denne metode anvendtes på et stående hus i Ribe, hvilke ikke gjorde undersøgelsen mindre interessant. Det blev hermed fastslået, at huset blev opført i perioden 1525–50 overensstemmende med, hvad de andre anvendte metoder allerede havde vist.

Hans Henrik Engquist er forfatter til bogens afsnit om jyske gavlhuse. Han giver heri en indgående karakteristik af de ripensiske gavlhuse, der er opført efter 1580, og forsøger at sætte denne såkaldte »slesvigske bygningstype« på plads dels i forhold til det samtidige nordtyske og nørrejyske boligbyggeri – hvoraf Grønnegadehuset i sin oprindelige udformning står sidstnævnte endog meget nær – og dels ser dem i et større nordeuropæisk perspektiv. Da det er meget lidt, vi ved om det jævne danske boligbyggeri i senmiddelalderen og renaissanceen, er det et stykke grundforskning, Engquist hér præsenterer os for. Man kunne ønske, at han fik lejlighed til yderligere at udbygge dette kapitel af dansk arkitekturhistorie i den nærmeste fremtid.

I bogens sidste afsnit behandler Ole Degn spørgsmålene om, hvem der igennem tiderne har ejet og/eller beboet huset i Grønnegade 12. Da det drejer sig om et forholdsvis stort og dermed dyrt hus, er det ikke overraskende, at der blandt ejerne optræder flere velstående folk, men der er også eksempler på økonomisk dårligtstillede beboere. Dernæst beskrives gavlhusets udbredelse i almindelighed og i Ribe i særdeleshed. Det viser sig, at der har været særlig mange huse af denne type i Ribe, samt at gavlhuse er placeret i visse kvarterer. De gennemgående velstående ejere af de store (gavl)huse har også i denne by villet bo ved siden af hinanden adskilt fra småkårsfolkenes småboliger, boderne, der var anbragt i kvarterer for sig. Det er næppe overraskende, for sådan synes det altid at have været allevegne, men hér er det dokumenteret.

Selv om bogen kun har haft fire forfattere, kunne den nok med fordel have været udstyret med en redaktør. En sådan havde utvivlsomt ladet sidste afsnit (om husets ejere og beboere) optræde før næstsidste (om jysk gavlhuse), der er bogens bredeste. Dermed ville man have været gået fra det specifikke (Grønnegadehuset) til det almene i logisk rækkefølge. En redaktør vil sikkert have grebet ind i første afsnit og bedt om en nærmere forklaring på de ripensiske udtryk »fremhus« og »dørns«; nu må vi vente til næstsidste afsnit. En redaktør ville nok også have forlangt at få de mange fagudtryk forklaret ved hjælp af en ordliste el.lign. Endelig ville en redaktør utvivlsomt have grebet ind over for den noget rodede nummerering af de mange udmærkede illustrationer. – Denne kritik er ikke ment som et surt opstød men som en venlig anvisning på, hvordan en sådan publikation kunne blive endnu bedre – i håbet om, at der snart måtte komme flere fra Den antikvariske Samling i Ribe. Det er nemlig et prisværdigt initiativ, museet og Fredningsstyrelsen i fællesskab har taget med udgivelsen af denne bog om det ældste bevarede bindingsværkshus i landets ældste by. Prisværdigt, fordi publikationen giver såvel lægfolk som fagmænd et godt indblik i, hvor meget kulturhistorisk gods et 400 år gammelt hus vitterligt rummer, når de rette mennesker får tid, lejlighed og økonomisk mulighed for at foretage dybtgående undersøgelser heraf. Prisværdigt, fordi der er kommet en smuk, veludstyret og læseværdig publikation ud af det; den er oven i købet billig. Om bogen vil anspore andre ejere af gamle bevaringsværdige bygninger til at give sig i kast med tilsvarende istandsættelsesarbejde, er nok tvivlsomt. Det virker unægtelig skræmmende, at det har taget omkring 10 år at fuldføre restaureringsarbejdet og nyindretningen af huset i Grønnegade 12, Ribe.

Anne Christiansen